

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Острозька академія”
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:
**“Злочинні діяння проти основ національної безпеки: особливості та
кваліфікація”**

Виконав студент II курсу, групи ЗМНБ-21
спеціальності 256 Національна безпека (за окремими
сферами забезпечення і видами діяльності)
Свирида Олександр Ігорович

Керівник – кандидат юридичних наук, старший
викладач

Скарабарчук Олександр Григорович

Рецензент – кандидат юридичних наук, доцент

Ірха Юрій Богданович

Острог, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ, ЇХ КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ	7
1.1. Поняття злочину та його ознаки (склад злочину)	7
1.2. Кримінальне право в системі забезпечення національної безпеки	41
1.3. Кваліфікуючі ознаки злочинів проти основ національної безпеки України ...	44
<i>Висновки до розділу 1</i>	53
РОЗДІЛ 2. ВИЗНАЧЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ.....	54
2.1. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 Кримінального кодексу України)	54
2.2. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 Кримінального кодексу України)	58
2.3. Фінансування дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 Кримінального кодексу України).....	61
2.4. Державна зрада (ст. 111 Кримінального кодексу України)	65
2.5. Колабораційна діяльність (ст. 111-1 Кримінального кодексу України).....	68
2.6. Пособництво державі-агресору (ст. 111-2 Кримінального кодексу України) ..	82
2.7. Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 Кримінального кодексу України)	84
2.8. Диверсія (ст. 113 Кримінального кодексу України).....	86
2.9. Шпигунство (ст. 114 Кримінального кодексу України).....	90
2.10. Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 Кримінального кодексу України)	92
<i>Висновки до розділу 2</i>	94
ВИСНОВКИ.....	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	99

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Зростання рівня загроз національній безпеці України посилює потребу її ефективної кримінально-правової охорони. Визначальним чинником розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України стала широкомаштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 р. та подальша окупація значної частини суверенної території України. Підривна діяльність держави-окупанта на території, де Українська держава зберегла свій суверенітет, системні зусилля Росії дестабілізувати суспільно-політичну ситуацію в Україні, спричинити сплеск сепаратизму, спроби посягати на життя військово-політичного керівництва країни та вчиняти акти тероризму й масові диверсії змушує постійно змінювати кримінальне законодавство про злочини проти основ національної безпеки України, посилювати засоби кримінально-правової охорони національної безпеки України. Чинне законодавство про кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України стрімко розвивається, намагаючись відповідати викликам та реаліям сьогодення. Кримінальне законодавство повинно криміналізувати як внутрішні, так і зовнішні прояви загроз основам національної безпеки України. Воно не повинно містити прогалин, залишати безкарними певні суспільно-небезпечні діяння. Воно має охоплювати всі наявні та можливі суттєві загрози для державного суверенітету України, бути здатним нейтралізувати такі загрози як на сучасному етапі захисту нашої державності, так і в майбутньому.

Злочини проти основ національної безпеки України – одні найбільш суспільно-небезпечних кримінально-караних діянь. Вони посягають на саме існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави. Тому дослідження складу цих злочинних діянь, їх

кваліфікуючих ознак є актуальним завданням сучасної науки кримінального права України.

Метою дослідження є аналіз особливостей та кваліфікуючих ознак злочинів проти основ національної безпеки України.

Визначена мета дослідження зумовлює постановку і вирішення наступних **дослідницьких завдань**:

- розкрити поняття злочину та проаналізувати склад злочину;
- встановити роль кримінального права в системі забезпечення національної безпеки України;
- дослідити особливості та кваліфікуючі ознаки злочинів проти основ національної безпеки України;
- відстежити зміни в кримінальному законодавстві України про злочини проти основ національної безпеки України;
- проаналізувати склад злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених статтями 109, 110, 110-2, 111, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1 Кримінального кодексу України.

Об’єкт дослідження – кримінальне законодавство.

Предмет дослідження – положення Кримінального кодексу України про злочини проти основ національної безпеки України.

Джерельна база дослідження. Аналіз кримінального законодавства України про злочини проти основ національної безпеки України – об’єкт наукових робіт широкого кола дослідників – фахівців із кримінального права. В основу цього дослідження покладено роботи О. Бантишева (“Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації)”), О. Чувакова (“До питання про новели кримінально-правової охорони основ національної безпеки України”, “Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України”, “Актуальні питання щодо вдосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки України”), Р. Чорного (“Проблемні питання мети і мотивів у складах

злочинів проти основ національної безпеки України”, “Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України”, “Проблеми вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за деякі злочини проти основ національної безпеки України”), С. Афанасенко, І. Стойкова (“Злочини проти основ національної безпеки України, що посягають на відносини в політичній сфері”), М. Рубашенко (“Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України”), Ю. Луценко (“Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України”), В. Кубальського (“Засади кримінально-правової охорони державного суверенітету України”), В. Кузнецова, М. Сийплові, І. Нестерова (“Злочини проти основ національної безпеки України: нові виклики сьогодення”), В. Сичевського, Є. Харитонova, Д. Олейнікова (“Науково-практичний коментар до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ національної безпеки України)”) тощо.

Нормативну базу дослідження утворює вітчизняне кримінальне законодавство України.

Методологічну основу дослідження складають загально- та спеціально-наукові методи. Методологія дослідження зумовлена її метою, дослідницькими завданнями, об’єктом і предметом дослідження.

В основі методології роботи лежить *діалектичний метод* як загальний метод пізнання. Це метод було застосовано у процесі вивчення об’єкта злочинів проти основ національної безпеки України, ознак об’єктивної сторони кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України.

Аналіз норм кримінального законодавства України про злочинні діяння проти основ національної безпеки України спирався на *юридико-догматичний метод*;

Застосування *історико-правового методу* сприяло вивченню чинників та змісту змін кримінального законодавства України про злочини проти основ

національної безпеки України, історичного процесу появи й розвитку кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України;

Порівняльно-правовий метод було застосовано, зокрема, для співставлення (порівняння) норм Кримінального кодексу України про злочини проти основ національної безпеки України.

Метод системного аналізу було використано для вивчення ознак об'єктивної та суб'єктивної сторін кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України.

Структура й обсяг дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, що сукупно складаються з тринадцяти підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел.

Структуру основної частини дослідження утворюють два розділи. У розділі 1 “Злочини проти основ національної безпеки України, їх кваліфікуючі ознаки” проаналізовано поняття злочину та його ознаки (склад злочину) (підрозділ 1.1.), встановлено роль кримінального законодавства в забезпеченні національної безпеки (підрозділ 1.2.), досліджено кваліфікуючі ознаки злочинів проти основ національної безпеки України (підрозділ 1.3.). У розділі 2 “Визначення злочинів проти основ національної безпеки України у Кримінальному кодексі України” проаналізувати склад злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених статтями 109 (підрозділ 2.1.), 110 (підрозділ 2.2.), 110-2 (підрозділ 2.3.), 111 (підрозділ 2.4.), 111-1 (підрозділ 2.5.), 111-2 (підрозділ 2.6.), 112 (підрозділ 2.7.), 113 (підрозділ 2.8.), 114 (підрозділ 2.9.), 114-1 Кримінального кодексу України (підрозділ 2.10.).

У загальних висновках сформульовано підсумкові результати дослідження.

Загальний обсяг роботи – 108 сторінок, з них основної частини – 93 сторінки. Перелік використаних джерел складає 60 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ, ЇХ КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ

1.1. Поняття злочину та його ознаки (склад злочину)

Поняття злочину в кримінальному праві є універсальною і фундаментальною категорією: воно лежить в основі змісту всіх кримінально-правових інститутів. Тому визначення цього поняття в кримінальному праві має велике значення.

В історії кримінального права поняття злочину визначали по-різному. Залежно від того, чому надається більшого значення – соціальній чи правовій характеристиці злочину, – можна виокремити три визначення цього поняття: формальне, матеріальне і формально-матеріальне.

Формальне визначення злочину відображає його юридичну природу, юридичні ознаки: злочином є діяння, яке передбачене законом як кримінально каране або злочином є те, що передбачено кримінальним законом. *Матеріальне визначення злочину* вирізняє лише його соціальну сутність, його суперечність певним соціальним цінностям (злочин – це суспільно небезпечне діяння).

Формально-матеріальне визначення злочину поєднує в собі соціальну і юридичну характеристики злочину (злочин – це суспільне небезпечне і передбачене кримінальним законом діяння).

Якщо поставити питання про те, яке з цих визначень більш обґрунтоване, більш цінне, то необхідно мати на увазі, що визначення того чи іншого явища повинно максимально точно і вичерпно відображати його істотні, типові ознаки. У цьому відношенні формально-матеріальне визначення злочину має перевагу – воно дозволяє відповісти не лише на питання, які діяння закон визнає злочином, а й на питання, чому закон визнає їх злочинами, що в сукупності відображає соціальну і правову природу, суть злочину.

У наукових роботах із кримінального права найпоширенішим є визначення злочину як діяння (порушення закону), яке заборонено під погрозою покарання. Найістотніший недолік такого визначення поняття злочину полягає в тому, що воно не вказує – чому саме це діяння заборонено законом. Головне у злочині – зло, яке він чинить особі та суспільству, про що добре видно з його української назви. На цю головну ознаку злочину вказували майже всі видатні юристи, але в чинному Кримінальному кодексі України вона не вказана.

У радянському кримінальному законодавстві визначення поняття злочину було ще гірше, до того ж воно було не науковим, а ідеологічним. У ст. 7 Кримінального кодексу України 1960 р. злочин було визначено як “передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, його політичну і економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок”¹.

Подвійна вказівка на суспільну небезпечність діяння в цьому визначенні не робила його науковим, бо головний його зміст – це ідеологічний штамп – “посягання на суспільний лад”, на “політичну та економічну системи”, оскільки ніякий окремий злочин не може посягати ні на суспільний лад, ні на політичну чи економічну систему держави².

У чинному Кримінальному кодексі України поняття злочину визначено краще, ніж у радянському Кримінальному кодексі України 1960 р., але й воно має істотні вади та недоліки. Відповідно до ст. 11 Кримінального кодексу України “Кримінальним правопорушенням є ... суспільно небезпечне винне

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 28 грудня 1960 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1961. № 2. Ст. 14.

² Поняття, ознаки, склад та види стадій злочину. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9582/>.

діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення”³.

Отже, законодавче визначення злочину не має певних ознак, не вказує на його суттєві відмінності від інших правопорушень, що занадто ускладнює вивчення поняття злочину. По-перше, таке визначення поняття злочину не дає відповіді на запитання – чому саме це діяння заборонено кримінальним законом? За якими ознаками кримінальне законодавство визначає його злочином? По-друге, це визначення не дає можливості відрізнити злочин від адміністративного вчинку чи від цивільного правопорушення, які також бувають суспільно небезпечними⁴.

Законодавче визначення злочину характеризує його як діяння: дію (активну поведінку) чи бездіяльність (пасивну поведінку). Це має принципове значення. Злочин як свідомий вольовий вчинок людини повинен бути виражений у конкретній дії або бездіяльності. Думки, погляди, переконання, що не мають свого вираження в актах дії або бездіяльності, навіть якщо вони суперечать інтересам суспільства, не можуть бути визнані злочином. Водночас і конкретна дія або бездіяльність, позбавлена психологічної основи діяння – свідомого і вольового елементів (наприклад, рефлексорні, інстинктивні вчинки), – не є злочином. Це і пояснює, чому в ст. 11 Кримінального кодексу України вказано, що злочином є лише діяння, вчинене суб'єктом злочину, яким відповідно до ч. 1 ст. 18 Кримінального кодексу, є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, тобто особа, що діє із свідомістю і волею. Лише за цих умов особа може бути визнана винною у вчиненні злочину.

Аналіз ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу засвідчує, що в ній чітко закріплені три ознаки злочину: суспільна небезпечність діяння, винність і

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

передбаченість діяння в законі про кримінальну відповідальність. Перші дві ознаки – суспільна небезпечність і винність – є матеріальними, що розкривають як зовнішню, так і внутрішню соціально-психологічну природу злочину. Третя – передбачення діяння Кримінальним кодексом – формальна, що відображає юридичну, нормативну природу злочину, тобто його протиправність.

Аналіз ч. 2 ст. 1, яка визначає завдання Кримінального кодексу, дозволяє стверджувати, що передбаченість діяння кримінальним законодавством означає і його обов’язкову караність за цим законодавством. Ч. 2 ст. 1 вказує, що для здійснення завдання захисту суспільних відносин від злочинних посягань Кодекс визначає, “які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили”⁵. У цій нормі чітко відображено нерозривний зв’язок кримінальної протиправності та кримінальної караності в характеристиці злочину.

Злочин, як і будь-яке інше правопорушення, є вчинком людини. Саме тому йому притаманні всі ті об’єктивні й суб’єктивні особливості, що характеризують поведінку людини: фізичні властивості – той чи інший рух або утримання від нього, використання фізичних, хімічних, біологічних та інших закономірностей навколишнього світу; психологічні властивості – прояв свідомості і волі, певна мотивація поведінки, її цілеспрямованість. Однак на відміну від інших вчинків людини злочин за своєю соціальною сутністю є посяганням на найважливіші суспільні відносини, які охороняє закон про кримінальну відповідальність. Злочин суперечить основним потребам та інтересам суспільства. Ці потреби та інтереси є критерієм оцінки суспільної небезпечності злочину. Водночас, оскільки інтереси і потреби суспільства постійно розвиваються і змінюються, з плином часу змінюється й оцінка злочинної поведінки людини. Тому поняття злочину не може бути незмінним: воно повинно відповідати конкретному етапу розвитку суспільства, потребам та інтересам, притаманним саме цьому етапу. Це

⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

дозволяє зробити два висновки: поняття злочину залежить від соціально-економічних відносин, що існують на певному етапі розвитку суспільства, і тому є історично мінливим; визнання певної поведінки людини злочином (криміналізація діяння) чи виключення її з кола злочинних (декриміналізація діяння) є безперервним процесом оцінки відповідності чи невідповідності цієї поведінки суспільному розвитку⁶.

У науці кримінального права утвердилося вчення про чотири обов'язкові ознаки злочину: суспільну небезпечність, винність, протиправність і караність.

З урахуванням цих ознак можна дати наукове визначення поняття злочину: злочином є суспільно небезпечне, винне, протиправне і кримінальне каране діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Кожна з цих ознак злочину відображає його різні істотні властивості, має свій зміст.

Суспільна небезпечність як матеріальна ознака злочину полягає в тому, що діяння або заподіює шкоду відносинам, які охороняє кримінальний закон, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди. Це – об'єктивна властивість злочину, реальне порушення відносин, що склалися в суспільстві. Виникнення, зміна, втрата суспільної небезпечності діяння обумовлені об'єктивними закономірностями суспільного розвитку, нерозривним зв'язком з тими соціально-економічними процесами, що відбуваються в суспільстві. У ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України суспільна небезпечність як обов'язкова ознака злочину тільки названа, але її зміст закон не розкриває. Однак порівняльний аналіз різних видів правопорушень (адміністративних, дисциплінарних тощо) свідчить, що їх суспільна небезпечність не рівнозначна суспільній небезпечності злочину: суспільна небезпечність злочину як виду правопорушення є значно більшою. Не тотожні за своєю небезпечністю і різні злочини. Досить порівняти вбивство і крадіжку.

⁶ Поняття, ознаки, склад та види стадій злочину. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9582/>.

Оцінка суспільної небезпечності діяння як ознаки злочину відбувається на двох рівнях: по-перше, на законодавчому, коли законодавець криміналізує суспільно небезпечне діяння; по-друге, на правозастосовному, коли орган дізнання, слідчий, прокурор, суддя оцінюють суспільну небезпечність вчиненого злочину. Тому суспільна небезпечність і належить до оціночних понять.

Критерієм оцінки суспільної небезпечності, її ступеня є об'єктивні і суб'єктивні ознаки злочину: об'єкт, на який посягає злочин, наслідки, спосіб вчинення злочину, форма вини, мотив і мета тощо. Тільки оцінка всієї їх сукупності може розкрити об'єктивну, реальну небезпечність злочину – його тяжкість. Значення суспільної небезпечності як матеріальної ознаки злочину полягає в тому, що вона, по-перше, є основним об'єктивним критерієм визнання діяння злочином, його криміналізації; по-друге, дозволяє дати класифікацію злочинів за ступенем тяжкості; по-третє, визначає межу між злочином та іншими правопорушеннями; по-четверте, є однією із загальних засад індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 Кримінального кодексу України)⁷.

Другою обов'язковою ознакою злочину, що виражає його внутрішній психологічний зміст, є винність.

Ця ознака відображає найважливіший принцип кримінального права – принцип суб'єктивного ставлення, тобто відповідальності тільки за наявності вини, що відповідає положенню ст. 62 Конституції України про те, що “особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду”⁸.

У ч. 2 ст. 2 Кримінального кодексу цей принцип закріплено в положенні про те, що “особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального

⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

⁸ Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду”⁹. Отже, закон про кримінальну відповідальність унеможливило відповідальність за шкоду, заподіяну за відсутності вини. Вина, відповідно до ст. 23 Кримінального кодексу – це “психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності”¹⁰.

Злочин – це єдність об’єктивного і суб’єктивного: діяння і психічного (свідомого і вольового) ставлення до нього. Як діяння не може бути розкрите поза зв’язком із психічним ставленням особи до нього, так і зміст психічного ставлення (вини) не може бути визначений поза зв’язком із характером діяння: об’єктом, на який воно посягає, способом, наслідками та іншими його об’єктивними ознаками. Тому не існує абстрактної вини, відірваної від конкретного злочину¹¹.

Вина значною мірою визначає характер діяння і ступінь його тяжкості, тому є важливим критерієм визнання його злочином.

Обов’язковою ознакою злочину є також його протиправність. Протиправність як формальна ознака злочину означає передбачення його в кримінальному законі. Кримінальна протиправність тісно пов’язана із суспільною небезпечністю: вона є суб’єктивним вираженням об’єктивної, реальної небезпечності діяння для суспільних відносин, її законодавчої оцінки. Тому кримінальна протиправність – юридична, правова оцінка суспільної небезпечності, закріплена в законі. Саме суспільна небезпечність, її ступінь визначає об’єктивні межі протиправності. За цими межами питання про криміналізацію діяння поставати не може. Виділення законом кримінальної

⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

¹⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

¹¹ Чорний Р. Вина у складах злочинів проти основ національної безпеки України: проблемні питання теорії та закріплення у законі про кримінальну відповідальність. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 138.

протиправності як обов'язкової ознаки злочину втілює конкретне вираження принципу законності в кримінальному праві: кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, що вчинила таке суспільне небезпечне діяння, яке передбачено законом як злочин. Кримінальний закон дає вичерпний перелік злочинів. Тому, якщо навіть діяння становить небезпеку для суспільства, але не передбачене законом про кримінальну відповідальність, його неможливо кваліфікувати як злочин. Тут втілено принцип кримінального права, відповідно до якого неможливе застосування кримінального закону за аналогією до діяння, що прямо в ньому не передбачене. У ч. 4 ст. 3 Кримінального кодексу прямо вказано, що “застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено”¹². У ч. 2 ст. 58 Конституції України закріплено найважливіший принцип законності: “Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення”. Ч. 4 ст. 3 Кримінального кодексу України цілком відповідає цьому принципу¹³.

З ознакою протиправності пов'язана четверта обов'язкова ознака злочину – його караність. Під караністю розуміють погрозу застосування покарання за злочин, що міститься в кримінально-правових санкціях. Караність за своєю сутністю впливає із суспільної небезпечності і протиправності діяння. Діяння тому і є кримінально караним, що воно суспільне небезпечне і передбачене кримінальним законом як злочин. Водночас діяння, за яке в законі передбачено кримінальне покарання, не втрачає властивостей злочину, якщо в конкретному випадку його вчинення за нього не буде призначене покарання (наприклад, після закінчення строків давності, за амністією та ін.). Отже, тільки за наявності сукупності розглянутих чотирьох ознак – суспільної небезпечності, винності, протиправності, караності діяння, вчинене особою, є злочином.

¹² Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

¹³ Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Склад злочину

У ст. 2 чинного Кримінального кодексу України закріплено положення про те, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Склад злочину – це сукупність закріплених у кримінальному законі об’єктивних і суб’єктивних ознак, наявність яких дає підставу кваліфікувати вчинене суспільно небезпечне діяння як злочин.

З цього визначення випливає, що визнання того чи іншого суспільно небезпечного діяння злочином є винятковим правом законодавця, тобто Верховної Ради України. Виняткове право Верховної Ради України визнавати певні види правопорушень злочинами втілює принцип “Немає злочину без вказівки на те в кримінальному законі”. З іншого боку, чинне законодавство містить вичерпний перелік тих суспільно небезпечних діянь, які на поточний момент визнано злочинами. Отже, для того, щоб будь-яке суспільне небезпечне діяння, що трапляється в реальному житті, набуло статусу злочину, необхідно, щоб діяння цього виду були визначені законодавцем як злочинні. Тільки за такі суспільно небезпечні діяння людина може бути притягнута до кримінальної відповідальності і їй може бути призначене кримінальне покарання.

Тільки законодавець у нормах кримінального закону за допомогою закріплення відповідних об’єктивних і суб’єктивних ознак злочину визначає, які з вчинених суспільно небезпечних діянь є злочинами. Водночас законодавець не в змозі (у цьому й немає необхідності) виокремити і нормативно закріпити всю сукупність ознак конкретного злочину.

Склад злочину необхідно відмежовувати від самого злочину, тому що вони не співпадають, а лише співвідносяться як явище (конкретний злочин) і юридичне поняття про нього (склад конкретного виду злочину). Злочин – це конкретне суспільне небезпечне діяння, вчинене в певній обстановці, у певний час і в певному місці, що відрізняється безліччю властивих йому індивідуальних ознак від всіх інших злочинів цього виду. Деякі з цих ознак взагалі не мають безпосереднього відношення до розв’язання питання про злочинність і караність

діяння. Тому законодавець виділяє з усієї сукупності ознак, які характеризують той чи інший злочин, найбільш важливі, значущі й найтипівіші, що однаково притаманні всім злочинам певного виду.

Склад злочину – це юридичне поняття про злочини певного виду, у якому об'єднані найбільш істотні, найбільш типові й універсальні їхні ознаки. Тому, наприклад, крадіжки, вчинені різними особами, завжди відрізняються тією чи іншою мірою одна від одної своїми особливостями, але склади вчинених ними злочинів тотожні, однакові. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що обсяг ознак злочину і складу злочину різний. З одного боку, обсяг ознак злочину є ширшим за обсяг ознак складу злочину, тому що останній містить у собі лише найбільш загальні, типові, тобто властиві усім злочинам певного виду, ознаки. З іншого боку, склад злочину є ширшим за кожний конкретний злочин, тому що він містить у собі ознаки не одного конкретного злочину, а ознаки всіх злочинів певного виду.

Отже, обсяг ознак, що характеризують конкретно вчинений злочин, значно ширше за обсяг тих юридично значущих ознак, що визначають суспільно небезпечні діяння певного виду як злочинні. Водночас склад злочину є більш широким поняттям, бо він містить характеристику не одного конкретного злочину, а всіх злочинів певного виду. Тому при встановленні ознак складу в конкретно вчиненому злочині потрібно виявити їх у вчиненому діянні і зіставити з ознаками (елементами) видового поняття складу злочину, закріпленого у кримінальному законі.

По суті, у нормах Загальної частини Кримінального кодексу містяться лише ті об'єктивні і суб'єктивні ознаки складу злочину, що притаманні всім злочинам або багатьом з них. Саме ці ознаки в поєднанні з ознаками, описаними в конкретних нормах Особливої частини Кримінального кодексу, й утворюють склад конкретного, вчиненого злочину.

Наприклад, у ст. 185 Кримінального кодексу закріплені ознаки складу злочину крадіжки, як таємного викрадення чужого майна. У ст. 185 зазначено

предмет посягання (чуже майно), описано характер дії (таємне викрадення), але водночас нічого не говориться про суб'єкта злочину, форму вини інші ознаки цього складу. Усі ці ознаки мають загальний характер і тому закріплені в нормах Загальної частини Кримінального кодексу, до яких і потрібно звертатися при кваліфікації злочину. Наприклад, зі змісту статей 18, 19 і 22 випливає, що суб'єктом крадіжки може бути лише осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося чотирнадцять років. Порівняльний же аналіз статей 24 і 185 показує, що крадіжка як свідоме і спрямоване на отримання наживи діяння, може бути вчинена лише з прямим умислом. Визнаючи місце розташування ст. 185 у системі Особливої частини (глава VI “Злочини проти власності”), треба зробити висновок, що об'єктом крадіжки є відносини власності.

Формулюючи ознаки конкретного складу злочину, законодавець завжди виходить з тих закріплених у нормах Загальної частини Кримінального кодексу України ознак злочину, що мають загальний характер і входять до складу будь-якого злочину. Наприклад, при цьому завжди враховуються закріплені у статтях 18, 19 і 22 вимоги до суб'єкта злочину (фізична, осудна особа, яка досягла визначеного в законі віку). Тому вже при конструюванні конкретних кримінально-правових норм немає необхідності кожного разу вказувати на вимоги до загальної характеристики суб'єкта злочину. Так само, як немає необхідності в кожній статті Кримінального кодексу України розкривати зміст умислу і необережності, оскільки зміст цих понять закріплений у статтях 24 і 25 Кримінального кодексу.

Найчастіше в конкретній кримінально-правовій нормі найбільш повно законодавець закріплює ознаки об'єктивної сторони. Це зумовлено тим, що вони в більшості випадків індивідуальні і притаманні тільки певним злочинам.

У кримінально-правовій нормі закріплюють ознаки злочину з урахуванням дій виконавця в закінченому злочині. Відображати ж у конкретній нормі особливості злочинів з урахуванням стадій вчинення злочину і різної ролі у ньому всіх співучасників немає потреби, адже ці особливості, своєю чергою,

мають загальний, типовий для всіх злочинів характер і тому закріплені в Загальній частині Кримінального кодексу в статтях 13-16, 26-28.

Поряд зі складом конкретного злочину в теорії кримінального права виділяють загальне поняття складу злочину. Вчення про загальне поняття складу злочину ґрунтується на теоретичному узагальненні типових ознак, властивих всій сукупності складів конкретних злочинів. Отже, це не законодавче, а теоретичне поняття. У ньому узагальнені ознаки, що характеризують об'єктивні і суб'єктивні ознаки всіх складів злочинів, передбачених чинним кримінальним законодавством.

Різним є практичне призначення загального і конкретного складів злочинів. Загальне поняття складу злочину, як наукова абстракція, є засобом пізнання конкретних складів, містить рекомендації з їх конструювання, дозволяє здійснювати їх наукову класифікацію. Конкретний же склад злочину містить всі описані в законі ознаки певного виду злочинів. Тому встановлення цих ознак у суспільно небезпечних діях особи свідчить про те, що нею вчинений злочин.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу, “підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом”¹⁴. У цій нормі визначено найважливіше значення складу злочину для законності й обґрунтованості кримінальної відповідальності: тільки сукупність усіх передбачених законом ознак складу (і ніякі інші обставини) може бути підставою кримінальної відповідальності. Отже, склад злочину є єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності: встановлення його ознак у конкретному суспільно небезпечному діянні особи означає, що є всі необхідні підстави для кримінальної відповідальності. Тим самим склад злочину визначає і межі кримінального розслідування, тому що основним завданням слідства саме і є встановлення об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину.

¹⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

Важливе значення складу злочину виявляється і в тому, що він дозволяє провести, по-перше, чітке розмежування між злочином і провиною, тобто незлочинним суспільно небезпечним діянням; по друге, відмежувати один злочин від будь-якого іншого (наприклад, крадіжку від грабежу, зловживання владою або службовим становищем від перевищення влади або службових повноважень).

У законодавчій практиці за допомогою складу здійснюється криміналізація (декриміналізація) суспільно небезпечних діянь. Тому склад злочину, як і вчення про нього, утворює той інструмент, за допомогою якого законодавець і здійснює кримінальну політику в галузі криміналізації діянь.

Виокремлюють такі обов'язкові (універсальні) елементи складу будь-якого злочину: 1) об'єкт злочину; 2) об'єктивна сторона злочину; 3) суб'єктивна сторона злочину; 4) суб'єкт злочину.

Об'єкт злочину визначає спрямованість суспільно небезпечних діянь, які порушують кримінально-охоронювані відносини. У межах об'єкта злочину виокремлюють безпосередній об'єкт злочину – порушені суспільні відносини, предмет злочину (матеріальні цінності, на які посягає правопорушник) та потерпілий від злочину.

Об'єктивна сторона злочину – зовнішній вираз злочину, який відображений у конкретному діянні (дії або бездіяльності). Об'єктивна сторона злочину складається із самого діяння (обов'язкова ознака) та факультативних ознак – наслідки, причинний зв'язок, обстановка, місце, час, спосіб, знаряддя і засоби вчинення злочину.

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу України може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 Кримінального кодексу України). Відповідно до ч. 2 ст. 18 Кримінального кодексу України, спеціальний суб'єкт злочину – особа, яка

може бути суб'єктом лише певного виду злочину¹⁵. Вказівка на певне коло фізичних осіб, спроможних бути суб'єктом певного виду злочину – обов'язковий елементом будь-якого законодавчо визначеного злочину¹⁶.

Суб'єктивна сторона злочину характеризує злочин із внутрішнього боку через систему психічних процесів суб'єкта злочину. Суб'єктивну сторону злочину обов'язково виражає вина – психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Оскільки абсолютна більшість вчинених злочинних діянь є умисними кримінальними правопорушеннями, для правильної кваліфікації таких кримінальних правопорушень має суттєве значення встановлення виду умислу та його основних елементів¹⁷.

Умисел поділяється на прямий і непрямий. При прямому умислі особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки, бажає їх настання. Кримінальне право визначає інтелектуальну та вольову складову прямого умислу. Інтелектуальній складовій притаманне усвідомлення особою суспільної небезпеки своєї поведінки та передбачення її шкідливих наслідків. Її свідомість охоплює не тільки чітке розуміння змісту та характеру кримінального правопорушення, усіх інших його об'єктивних ознак, а також певне розуміння соціальної шкідливості вчиненого діяння. Передбачення означає, що у свідомості особи склалося певне уявлення про можливі чи неминучі наслідки свого діяння. При цьому передбачення тут має конкретний характер. Особа чітко уявляє, що саме її конкретні діяння спричинять чи можуть спричинити конкретні суспільно небезпечні наслідки. Що стосується вольової складової прямого умислу, то вона передбачає бажання

¹⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

¹⁶ Баулін Ю. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2 (33)-3 (34). С. 628.

¹⁷ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Станом на 10 січня 2024 року. / За заг. ред. Копотуна І. М. Київ: Вид. "Центр учбової літератури", 2024. С. 30.

(прагнення) особи настання передбачуваних наслідків свого діяння¹⁸. Кажучи інакше, скоєння особою злочинного діяння передбачає прагнення досягти якоїсь мети, задовольнити якусь потребу.

Відсутність хоча б одного з цих елементів свідчить про те, що дії (бездіяльність) особи, поведінка якої оцінюється в конкретному випадку, не є злочином.

У конкретних статтях (частинах статей) Кримінальному кодексу України описано не елементи складу злочину взагалі, а елементи складу того чи іншого конкретного злочину. Такий склад конкретного злочину іноді іменують юридичним складом злочину.

Розрізняють також матеріальний склад злочину, формальний склад злочину та усічений склад злочину. Матеріальний склад злочину – це юридичний склад, що передбачає наслідки злочину як обов'язковий елемент його об'єктивної сторони. Матеріальний склад злочину обов'язково повинен містити у собі як діяння, так і наслідок. Наприклад, умисне вбивство, крадіжка тощо.

Формальний склад злочину – це юридичний склад злочину, який для визнання злочину закінченим вимагає лише вчинення самого діяння. Наприклад, шпигунство, отримання неправомірної вигоди тощо.

Усічений склад злочину – злочин вважається закінченим з моменту вчинення замаху або готування до злочину. Приклад – розбій, який вважається закінченим з моменту погрози застосування фізичного насильства.

Законодавець, формулюючи ознаки конкретного злочину, може передбачити наявність не тільки його основних елементів, а й додаткових, зокрема факультативних ознак.

Не завжди в одній статті Особливої частини Кримінальному кодексу України вказано всі ознаки відповідного складу злочину, оскільки це може бути нераціональним, зокрема, з погляду законодавчої техніки. Наприклад, у тексті

¹⁸ Чорний Р. Проблемні питання мети і мотивів у складах злочинів проти основ національної безпеки України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 90.

статті може не бути спеціальної вказівки щодо суб'єкта злочину, досить часто немає прямої вказівки і на форму вини. У низці статей Особливої частини Кримінальному кодексу України застосовано поняття, зміст яких розкрито законодавцем у Загальній частині Кримінального кодексу України. Тому для встановлення складу злочину іноді необхідно враховувати не тільки зміст конкретної норми Особливої частини Кримінального кодексу України, а й положення його Загальної частини.

Якщо ознаки вчиненого діяння повністю відповідають ознакам складу конкретного злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України, то вчинене діяння вважається злочином і вирішується питання про притягнення особи, яка його вчинила, до кримінальної відповідальності.

Поняття і види стадій злочину

Винній особі не завжди вдається закінчити задуманий і початий нею злочин з причин, що не залежать від її волі. Наприклад, вбивця тільки придбав зброю для вчинення злочину і був затриманий або, зробивши постріл у потерпілого, промахнувся чи лише поранив його. У цих і подібних випадках виникає питання про відповідальність за злочинні дії на певних стадіях злочину.

Стадії вчинення злочину – це певні етапи його здійснення, які істотно різняться між собою ступенем реалізації умислу, тобто характером діяння (дії або бездіяльності) і моментом його припинення.

Оскільки злочином є суспільно небезпечне протиправне і винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України), кожна стадія вчинення злочину повинна бути саме таким діянням. Тому не є стадіями вчинення злочину той або інший стан свідомості особи, її думки, прояв намірів, їх формування і виявлення. Це ще не діяння, у якому втілений умисел. Тільки суспільне небезпечні діяння можуть бути заборонені кримінальним законом під загрозою покарання, тільки їх можна вважати стадіями вчинення злочину.

Стадії вчинення злочину є видами цілеспрямованої діяльності, етапами реалізації злочинного умислу, досягнення певної мети і тому можуть міститися тільки в злочинах, вчинених із прямим умислом.

Ступінь реалізації умислу відображають різні діяння, які характеризують кожен етап вчинення злочину. Чим більшою мірою реалізований умисел, тим більшою мірою здійснюється злочин, тим більшої шкоди він може завдати чи завдає. Наприклад, ступінь реалізації умислу вбивці, який прицільно навів зброю на потерпілого (незакінчений замах на вбивство), значно більший за той, коли він лише придбав зброю для вбивства (готування до злочину).

Стадії вчинення злочину різняться між собою і моментом закінчення злочинного діяння. Злочинне діяння може бути закінчене або незакінчене, тобто припинитися на попередніх етапах (готуванні або безпосередньому вчиненні злочину).

Кримінальний кодекс України визнає злочинними і караними три стадії вчинення злочину: готування до злочину; замах на злочин, що разом із готуванням до злочину становлять незакінчений злочин; закінчений злочин.

Поняття готування до злочину і замаху на злочин дані відповідно у ст. 14 і ст. 15 Кримінального кодексу України. Відповідно до ч. 1 ст. 14 Кримінального кодексу України, “готуванням до кримінального правопорушення є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення”¹⁹. Згідно зі ст. 15 Кримінального кодексу України, “Замахом на кримінальне правопорушення є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу, якщо при цьому кримінальне правопорушення не було доведено до

¹⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

кінця з причин, що не залежали від її волі. Замах на вчинення кримінального правопорушення є закінченим, якщо особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця, але кримінальне правопорушення не було закінчено з причин, які не залежали від її волі. Замах на вчинення кримінального правопорушення є незакінченим, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця”²⁰.

Якщо злочин закінчений, то він поглинає всі стадії його вчинення, вони не мають самостійного значення і не впливають на його кваліфікацію.

Закінчений злочин

Відповідно до ч. I ст. 13 Кримінального кодексу України, закінченим злочином визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу²¹.

У закінченому злочині винний повною мірою реалізував умисел, завершив діяння, виконав усі дії, що утворюють об’єктивну сторону складу злочину, заподіяв шкоду об’єкту злочину.

Момент закінчення злочинів із матеріальним, формальним та усіченим складом

Момент закінчення злочину є різним залежно від конструкції складу злочину, описання ознак злочинного діяння в законі. Законодавець використовує три види конструкції складів злочину. У зв’язку з цим розрізняють злочини з матеріальним, формальним та усіченим складами.

Злочин із матеріальним складом вважається закінченим із того моменту, коли настав вказаний у диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України суспільно небезпечний наслідок. Наприклад, крадіжка, грабіж,

²⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

²¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

знищення або пошкодження майна є закінченими з моменту заподіяння майнової (матеріальної) шкоди власності (статті 185, 186, 194), вбивство – з моменту позбавлення життя іншої людини (статті 115-119), а тілесні ушкодження – з моменту завдання різної тяжкості шкоди здоров'ю людини (статті 121-125, 128).

Якщо в злочинах із матеріальними складами не настали зазначені в диспозиції статті Кримінального кодексу України суспільно небезпечні наслідки, то може йтися тільки про незакінчений злочин (готування до злочину або замах на нього).

Злочин із формальним складом вважається закінченим із моменту вчинення самого діяння незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків. Наприклад, розголошення державної таємниці (ч. 1 ст. 328 Кримінального кодексу) вважається закінченим із моменту розголошення відомостей, що є державною таємницею.

Злочини з усіченим складом – це різновид злочинів із формальним складом, тому вони є також закінченими з моменту вчинення самого діяння. Особливість цих злочинів полягає в тому, що момент закінчення злочину переноситься законодавцем на попередню стадію, тобто на стадію готування до злочину або на замах на злочин. По суті, в усічених складах законодавець передбачає в Особливій частині Кримінального кодексу відповідальність за замах на злочин, а іноді і за готування до злочину як за окремі самостійні закінчені злочини. До такої конструкції законодавець вдається щодо найнебезпечніших діянь із метою посилення боротьби з ними на ранніх стадіях. Наприклад, бандитизм (ст. 257) є закінченим злочином із моменту організації озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації або на окремих осіб; розбій (ст. 187) – з моменту нападу з метою заволодіння чужим майном; вимагання (ст. 189) – з моменту, коли поставлена вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення яких-небудь інших дій майнового характеру. Створення усічених складів дає можливість запобігти пом'якшенню покарання за вчинене готування

до злочину або замах на злочин і розглядати стадії готування або замаху на злочин як закінчений злочин.

При вчиненні злочинів з усіченим складом особа, як правило, не зупиняється на стадії закінченого злочину, не припиняє його, а виконує подальші діяння, які охоплює цей самий склад злочину та які спрямовані на той самий об'єкт, і завдає йому шкоди. Розбіжність між юридичним і фактичним закінченням злочину має значення при вирішенні низки питань, зокрема питання про можливість співучасті аж до закінчення фактичного посягання на об'єкт, що перебуває під охороною закону та ін. Наприклад, бандитизм (ст. 257) є закінченим із моменту організації озброєної банди, пособництво ж бандитизму може бути здійснено не тільки в процесі створення банди, а й при вчиненні окремого бандитського нападу.

Незакінчений злочин і його види. Поняття незакінченого злочину

Закінчений і незакінчений злочин – це співвідносні поняття. З визначення закінченого злочину (ч. 1 ст. 13 Кримінального кодексу України) випливає, що незакінчений злочин – це умисне, суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), яке не містить усіх ознак злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу України у зв'язку з тим, що злочин не був доведений до кінця з причин, незалежних від волі винного. Незакінченим злочином є готування до злочину та замах на злочин (ч. 2 ст. 13). У спеціальній літературі з кримінального права незакінчений злочин нерідко називають *попередньою злочинною діяльністю, розпочатим, незавершеним злочином, невдалою діяльністю у вчиненні злочину*.

При незакінченому злочині умисел винного залишається повністю не реалізованим, об'єктивна сторона не розвинутою, шкоди об'єкту не завдано. У закінченому ж злочині умисел реалізується повністю, об'єктивна сторона виконується, об'єкту завдається шкода.

Незакінчений злочин (готування до злочину і замах на злочин) – це не здійснена можливість завдання шкоди об'єкту посягання. За умов незакінченого

злочину злочинна діяльність припиняється у зв'язку з обставинами, що виникли всупереч волі і бажанню суб'єкта.

Незакінчений злочин може бути вчинений шляхом як активної поведінки (дії), так і пасивної (бездіяльності). Водночас особливості складів багатьох злочинів виключають стадію готування до злочину або стадію замаху на злочин чи ту й іншу разом.

Мотив і (або) мета є обов'язковими ознаками складу як закінченого, так і незакінченого злочинів. Наприклад, замахом на крадіжку є спроба викрасти майно, яка пов'язана саме з корисливою метою і мотивом.

Видами незакінченого злочину відповідно до ч. 2 ст. 13 Кримінального кодексу, є готування до злочину та замах на злочин²².

Поняття готування до злочину, його об'єктивні і суб'єктивні ознаки

У ч. 1 ст. 14 Кримінального кодексу України встановлено, що готуванням до злочину є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину²³. При готуванні до злочину дії винного ще безпосередньо не спрямовані на об'єкт і не ставлять його в безпосередню небезпеку. Суб'єкт ще не виконує того діяння, яке є необхідною ознакою об'єктивної сторони складу злочину. З об'єктивної сторони готування до злочину може проявлятися в різних діях, але спільним для них є те, що всі вони полягають лише у створенні умов для вчинення злочину, який, однак, не доводиться до кінця з причин, які не залежать від волі винного.

Із суб'єктивної сторони готування до злочину можливе лише з прямим умислом, тобто особа усвідомлює, що створює умови для вчинення певного злочину і хоче створити такі умови. При цьому винний має умисел не

²² Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

²³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

обмежуватися лише готуванням до злочину, а вчинити такі дії, які призведуть до закінчення злочину.

Види готування до злочину

Відповідно до ч. 1 ст. 14 Кримінального кодексу, готування до злочину проявляється: у підшукуванні засобів чи знарядь для вчинення злочину; пристосуванні засобів чи знарядь для вчинення злочину; підшукуванні співучасників; змові на вчинення злочину; усуненні перешкод; іншому умисному створенні умов для вчинення злочину.

Підшукування засобів чи знарядь для вчинення злочину – це будь-які дії з придбання, отримання, тимчасового позичення, купівлі, пошуку засобів чи знарядь для вчинення злочину тощо. Спосіб підшукування засобів чи знарядь може бути як злочинним, так і незлочинним. Під засобами вчинення злочину треба розуміти предмети матеріального світу, що застосовуються при вчиненні злочину. Вони або необхідні для вчинення злочину, або полегшують чи прискорюють його вчинення (наприклад, підроблені документи для шахрайства, речовини, які одурманюють для зґвалтування тощо).

Знаряддя вчинення злочину – це предмети, призначені для безпосереднього виконання дій, що утворюють об'єктивну сторону складу закінченого злочину (наприклад, зброя, відмички тощо).

Засоби і знаряддя вчинення злочину можуть бути призначені за своїм характером лише для досягнення злочинної мети (наприклад, виготовлена отрута для вбивства) або використовуватися і для інших потреб (наприклад, ніж для вбивства і приготування їжі).

Пристосування засобів чи знарядь для вчинення злочину – це будь-які дії по виготовленню або зміні предметів, внаслідок чого вони стають придатними або більш зручними чи більш ефективними для вчинення злочину.

Підшукування співучасників – це будь-які дії по притягненню, залученню до вчинення злочину інших осіб: виконавця (співвиконавця), організатора, підмовника або посібника.

Змова на вчинення злочину – це згода двох або більше осіб у спільному вчиненні злочину.

Усунення перешкод – це усунення перепон, які заважають вчиненню злочину, здійсненню злочинного умислу.

Нарешті, інше умисне створення умов для вчинення злочину – це різноманітні дії, що створюють можливість для вчинення злочину (наприклад, підготовка місця вчинення злочину, сховища для приховування викраденого тощо).

Поняттям умисного створення умов для вчинення злочину охоплює всі зазначені в законі підготовчі дії, які названі законодавцем через їхню найбільшу поширеність.

Відмежування готування до злочину від виявлення умислу. Під виявленням умислу розуміють прояв особою тим чи іншим засобом (усно, письмово, іншим шляхом) наміру вчинити певний злочин. Відповідно до ст. 11 Кримінального кодексу, злочином є передбачене Кодексом суспільно небезпечне протиправне і винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. При виявленні умислу відсутня сама дія або бездіяльність, тому виявлення умислу не є стадією вчинення злочину і не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Від виявлення умислу треба відрізнити такі самостійні злочини, як погроза вбивством, знищенням майна тощо. У цих випадках карається не самий умисел, а суспільне небезпечне діяння (погроза), навіть якщо в того, хто погрожував, і не було наміру в подальшому реалізувати цю погрозу, бо тут заподіюється безпосередня шкода особі, суспільній безпеці, громадському спокою тощо.

Замах на злочин. Поняття замаху на злочин, його об'єктивні та суб'єктивні ознаки

Відповідно до ст. 15 Кримінального кодексу України, замахом на злочин “є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення,

передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу, якщо при цьому кримінальне правопорушення не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі”²⁴.

Об’єктивними ознаками замаху є: вчинення діяння, безпосередньо спрямованого на вчинення злочину; не доведення злочину до кінця; причини не доведення злочину до кінця не залежать від волі винного.

Діяння, безпосередньо спрямоване на вчинення злочину – таке діяння, що безпосередньо посягає на об’єкт, що знаходиться під охороною кримінального закону, створює безпосередню небезпеку заподіяння йому шкоди. Тут уже починається виконання об’єктивної сторони злочину, і, найчастіше, вчиняються діяння, передбачені диспозицією певної статті Особливої частини Кримінального кодексу (наприклад, проникнення в житло з метою викрадення майна, спроба запустити двигун з метою заволодіння автомобілем тощо).

Недоведення злочину до кінця вказує на незавершеність його об’єктивної сторони. Вона не отримує свого повного розвитку, тобто повною мірою не здійснена. Особа або не виконує всіх дій, що утворюють об’єктивну сторону (наприклад, вбивця не встиг завдати удару потерпілому або натиснути на курок), або не настають наслідки, зазначені у відповідній статті Кримінального кодексу (наприклад, смерть потерпілого не настала через те, що вбивця промахнувся або завдав лише незначного поранення).

Замах на злочин – це невдала спроба посягання на об’єкт, діяння винного не спричиняє йому шкоди, злочин не доводиться до кінця з причин, які не залежать від волі винного, переривається, не завершується всупереч бажанню особи довести його до кінця.

Причини недоведення злочину до кінця можуть бути різними (опір жертви, невміння користуватися зброєю, затримання злочинця тощо). Якщо злочин не доведений до кінця з власної волі особи (добровільна відмова), готування до

²⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

злочину чи замах на злочин відсутні (ст. 17 Кримінального кодексу). Відповідно до ч. 2 ст. 17 Кримінального кодексу України, “особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення”²⁵.

Замах на злочин можливий тільки з прямим умислом. Якщо особа не хотіла вчинення злочину, вона не може і здійснити замах на нього, тобто зробити спробу вчинити його. Здійснюючи замах на злочин, особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки і хоче довести розпочатий нею злочин до кінця з настанням цих наслідків. Відповідальність за замах на злочин передбачає умисел на вчинення певного конкретного злочину.

Види замаху на злочин

Кримінальний кодекс України замах на злочин поділяє на закінчений і незакінчений. Відповідно до ч. 2 ст. 15 Кримінального кодексу, замах на злочин є закінченим, якщо особа виконала усі дії, які вважало необхідними для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, які не залежали від її волі²⁶. Цей замах називають також невдалим. Відповідно до ч. 3 ст. 15, замах на злочин є незакінченим, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця²⁷. Наприклад: злодій був затриманий як тільки проникнув у житло, або при нападі з метою вбивства з рук винного була вибита зброя. Цей замах іноді називають перерваним. Отже, такий поділ проводиться за суб’єктивним критерієм, тобто за ставленням самого винного до вчинених ним дій, його власним уявленням про ступінь виконання ним злочинного діяння.

²⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

²⁶ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

²⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

Залежно від придатності об'єкта і засобів посягань розрізняють придатний замах на злочин і непридатний. Непридатний замах на злочин, своєю чергою, поділяють на замах на непридатний об'єкт і замах із непридатними засобами. Таким самим може бути й непридатне готування до злочину.

Замах на непридатний об'єкт (він може бути закінченим або незакінченим) відбувається тоді, коли об'єкт не має необхідних властивостей (ознак) або він зовсім відсутній, внаслідок чого винний не може довести злочин до кінця. Особа допускає фактичну помилку, що і позбавляє її можливості довести злочин до кінця. Це, наприклад, спроба крадіжки з порожнього сейфа чи з порожньої кишені; постріл у труп, помилково прийнятий за живу людину; викрадення предмета, помилково прийнятого за бойові припаси чи наркотичні засоби.

Замах із непридатними засобами (він також може бути як закінченим, так і незакінченим) відбувається тоді, коли особа помилково чи через незнання застосовує такі засоби, за допомогою яких, внаслідок їх об'єктивних властивостей, неможливо закінчити злочин. При цьому засоби можуть бути як абсолютно, так і відносно не придатними для заподіяння шкоди. Абсолютно непридатними вважаються засоби, використання яких за будь-яких умов (обставин) не може привести до закінчення злочину (наприклад, спроба отруїти людину речовиною, помилково прийнятою за отруту).

Відносно непридатними є ті засоби, які лише за певних конкретних обставин не можуть привести до виконання задуманого (наприклад, спроба вчинити вбивство з вогнепальної зброї, що виявилася зіпсованою).

Поділу замаху на злочин на види

Поділ замаху на злочин необхідний насамперед для призначення покарання. Закінчений замах на злочин за ступенем реалізації умислу своїми ознаками ближчий до закінченого злочину, і тому він завжди більш небезпечний, ніж незакінчений замах на злочин. Між ними існує різниця в ступені реалізації умислу і, виходячи з цього, у виконанні об'єктивної сторони злочину. У закінченому замаху на злочин суб'єкт виконав (закінчив) усі заплановані ним дії,

зробив усе, що вважав за необхідне для доведення злочину до кінця, а при незакінченому замаху на злочин винний не зробив усього, що він вважав за необхідне для доведення злочину до кінця. У злочинах із матеріальними складами в закінченому замаху на злочин відсутня лише одна ознака об'єктивної сторони – суспільно небезпечний наслідок, хоча суб'єкт вже повністю здійснив діяння, достатнє для спричинення наслідку. При незакінченому ж замаху на злочин у злочинах із матеріальним складом не тільки відсутній суспільно небезпечний наслідок, а й не завершене, повністю не виконане саме діяння, яке може його спричинити. При незакінченому і закінченому замаху на злочин суспільно небезпечний наслідок не настає з різних причин. При незакінченому замаху на злочин він взагалі не може настати, оскільки винний не закінчив саме діяння, необхідне для спричинення наслідку, а при закінченому замаху на злочин суспільно небезпечний наслідок міг настати, бо винним виконані усі дії для його спричинення.

Поділ замаху на злочин на закінчений і незакінчений має значення і при вирішенні питання про добровільну відмову від доведення злочину до кінця. Добровільна відмова при незакінченому замаху на злочин можлива завжди, а при закінченому – тільки в окремих випадках. Нарешті, специфічні особливості непридатного замаху інколи можуть бути підставою для пом'якшення покарання чи для повного звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до ч. 2 ст. 11 Кримінального кодексу. Наприклад, у зв'язку з відсутністю суспільної небезпечності не тягнуть за собою кримінальної відповідальності замаху з використанням марновірних (забобонних) засобів та замаху з використанням непридатних через повну неосвіченість (неуцтво) винного засобів. Перші з них полягають у здійсненні таких дій, які, на думку особи, повинні через потойбічні сили заподіяти шкоду конкретній людині чи предмету (наприклад, закляття, ворожба). Другі, тобто замах з абсолютно непридатними засобами, застосованими винним через свою повну неосвіченість, полягають у тому, як очевидно із самого визначення замаху, що ця особа внаслідок зазначених

обставин застосовує для заподіяння шкоди абсолютно нешкідливі засоби (наприклад, спроба отруїти неотруйними речовинами тощо).

Відмежування замаху на злочин від закінченого злочину. Замах на злочин відрізняється від закінченого злочину об'єктивною стороною. При замаху на злочин вона не завершена, відсутні деякі її ознаки (або не доведене до кінця діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, або відсутній суспільно небезпечний наслідок), а при закінченому злочині об'єктивна сторона повністю виконана. Тому визнання здійсненого діяння замахом або закінченим злочином залежить від опису об'єктивної сторони злочину в диспозиції закону.

Відмежування замаху на злочин від готування до злочину. Замах на злочин відрізняється від готування до злочину характером вчинених діянь, а злочин із матеріальним складом – і близькістю настання суспільно небезпечних наслідків. При замаху на злочин діяння безпосередньо спрямоване на вчинення злочину, а при готуванні до злочину лише створюються умови для вчинення злочину. При замаху на злочин створюється, як правило, безпосередня небезпека заподіяння шкоди об'єкту, бо здійснюється діяння, яке безпосередньо може призвести до закінчення злочину. При готуванні ж до злочину в усіх випадках створюється лише опосередкована небезпека, оскільки дії при готуванні до злочину ніколи не можуть самі по собі, без вчинення інших дій, заподіяти шкоду об'єкту, призвести до закінчення злочину і настання суспільно небезпечних наслідків. У зв'язку з цим замах на злочин порівняно з готуванням до злочину, за інших рівних умов, має більший ступінь суспільної небезпеки.

Підстави кримінальної відповідальності за незакінчений злочин. Поняття злочину охоплює не тільки закінчений злочин, а й готування до нього і замах на нього як суспільно небезпечні діяння. Однак готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 11 Кримінального кодексу). Кримінальне законодавство виключає відповідальність і за закінчений злочин, який хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого кримінальним законом, але через малозначність не становить

суспільної небезпеки (ч. 2 ст. 11 Кримінального кодексу). Тим більше, не є злочином замах, що не становить суспільної небезпеки (наприклад, замах на знищення або ушкодження майна, що не має цінності).

У ст. 2 Кримінального кодексу встановлено, що єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільне небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кодексом²⁸. Така ж підстава кримінальної відповідальності існує і за готування до злочину й замах на злочин. Інакше кажучи, підставою відповідальності за готування до злочину і за замах на злочин може бути лише встановлення в діянні особи складу злочину. При готуванні до злочину і замаху на злочин наявний склад незакінченого злочину, відповідно – склад готування до злочину або склад замаху на злочин.

Кваліфікація незакінченого злочину. Відповідно до ст. 16 Кримінального кодексу кримінальна відповідальність за готування до злочину і за замах на настає за ст. 14 або ст. 15 і за тією статтею Особливої частини Кримінального кодексу, що передбачає відповідальність за закінчений злочин, до якого суб'єкт готувався або на який вчинив замах²⁹. Наприклад, готування до умисного вбивства потрібно кваліфікувати за ст. 14 і ч. 1 ст. 115, а замах на вбивство – за ст. 15 і ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу.

Якщо діяння, вчинені особою при готуванні до одного злочину або замаху на нього, містять у собі ознаки іншого закінченого злочину, все вчинене треба кваліфікувати як незакінчений злочин за ст. 14 або ст. 15 та відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу і за сукупністю – за інший закінчений злочин. Тут закінчений склад одного злочину одночасно є готуванням до іншого злочину або замахом на нього. Наприклад, незаконне придбання пістолета для вбивства кваліфікується як незаконне придбання вогнепальної зброї за ч. 1

²⁸ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

²⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

ст. 263 Кримінального кодексу і як готування до убивства за ст. 14 та ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу.

Добровільна відмова від вчинення злочину. Поняття добровільної відмови від вчинення злочину і її ознаки. Згідно з ч. 1 ст. 17 Кримінального кодексу, “добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця”³⁰. Отже, ознаками добровільної відмови є: остаточне припинення особою готування до злочину або замаху на злочин; відмова від вчинення злочину з волі самої особи; в) наявність в особи усвідомлені на можливості довести злочин до кінця.

Остаточне припинення готування до злочину або замаху на злочин означає остаточну відмову від доведення злочину до кінця, тобто дійсну і безповоротну відмову особи від вчинення задуманого нею злочину і відсутність умислу продовжити його в майбутньому. Перерва у вчиненні злочину, його призупинення, тимчасова відмова від доведення його до кінця не створюють добровільної відмови від вчинення злочину, оскільки не припиняють загрози, небезпеки заподіяння шкоди об’єкту, який охороняє кримінальний закон. Наприклад, злодій, який усвідомив, що не зможе відчинити сейф із грошима тим інструментом, що є у нього, і припиняє розпочатий злочин, щоб принести інший інструмент, не може бути визнаний особою, яка добровільно відмовилася від крадіжки. Тільки остаточна відмова від доведення злочину до кінця свідчить про добровільну відмову від вчинення злочину.

Не є добровільною відмовою від злочину і відмова від повторення посягання внаслідок невдалої спроби вчинення злочину, оскільки винним зроблено все, що він вважав за необхідне для закінчення злочину, але з незалежних від нього причин злочин не був доведений до кінця. Наприклад, немає

³⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

добровільної відмови від спроби повторного пострілу в потерпілого у зв'язку з осічкою чи промахом, і винний підлягає кримінальній відповідальності за замах на вбивство. Тут уже перший постріл утворив закінчений замах на вбивство, через це добровільна відмова повністю виключається. Відмова від повторення замаху може бути врахована тільки при призначенні покарання. Коли відмова сталася вже після закінчення всіх дій, які винний вважав за необхідне виконати для доведення злочину до кінця, його дії треба кваліфікувати як закінчений замах на той злочин, який винний хотів учинити.

Друга ознака добровільної відмови – це не доведення злочину до кінця з власної волі особи. Про зміст цієї ознаки свідчить не тільки назва самої відмови (добра воля), а й текст ч. 1 і 2 ст. 15 Кримінального кодексу, де замах на злочин визначено як діяння, що не було доведено до кінця з причин, які не залежали від волі винного³¹. При добровільній відмові від вчинення злочину особа свідомо, зі своєї волі припиняє злочинну діяльність. Ініціатива добровільної відмови (прохання, умовляння або навіть погрози) може належати й іншим особам (наприклад, родичам або жертві), але остаточне рішення про припинення злочинної діяльності ухвалює самостійно особа, яка добровільно відмовляється від доведення злочину до кінця.

Нарешті, важливою ознакою добровільної відмови є наявність в особи усвідомлення можливості довести злочин до кінця. Особа вважає, що причини (обставини), які вона неспроможна перебороти (подолати) для закінчення початого нею злочину, відсутні і їй вдасться за наявних конкретних умов його завершити. Наприклад, винний із метою зґвалтування довів потерпілу до безпорадного стану і, усвідомлюючи, що він може безперешкодно довести злочин до кінця, пожалів жертву і відмовився від продовження злочину.

Якщо ж особа припиняє злочинне діяння, відмовляється від доведення злочину до кінця, переконавшись у фактичній неможливості його успішного

³¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

здійснення, – це не добровільна, а вимушена відмова, невдале злочинне посягання (наприклад, злодій намагався відкрити сейф, але не зміг).

Усвідомлення можливості доведення злочину до кінця визначається за суб'єктивним критерієм, тобто уявленням про це самої особи. Тому не має значення, чи існувала насправді така можливість. Наприклад, якщо суб'єкт з метою крадіжки грошей проник у приміщення, де знаходилася готівка, але, злякавшись чогось, залишив приміщення, не знаючи при цьому, що в приміщенні не було грошей, то йдеться про добровільну відмову, хоча реальної можливості вчинення крадіжки в цій ситуації взагалі не було.

Мотиви добровільної відмови від доведення злочину до кінця. Мотиви добровільної відмови від доведення злочину до кінця можуть бути різними: усвідомлення аморальності діяння, каяття, бажання виправитися, страх перед відповідальністю, жалість, усвідомлення складності вчинення злочину тощо. Ці мотиви не мають значення для добровільної відмови від злочину.

Стадії вчинення злочину, на яких можлива добровільна відмова від злочину. Добровільна відмова від злочину можлива тільки в незакінченому злочині, лише до моменту закінчення злочину, бо тільки в цьому випадку особа може ліквідувати (припинити) створену нею небезпеку заподіяння шкоди об'єкту, який охороняє кримінальний закон. Добровільна відмова неможлива на стадії закінченого злочину, оскільки є всі елементи складу злочину і відмовитися від завершеного посягання вже неможливо, воно незворотне.

Отже, закінчений злочин і добровільна відмова від злочину виключають одне одного. Наприклад, добровільна відмова від одержання хабаря можлива тільки до його отримання. Тому наступне повернення хабаря незалежно від мотивів не звільняє службову особу від кримінальної відповідальності за цей злочин.

На стадії готування до злочину добровільна відмова можлива у всіх випадках, зокрема у формі простої бездіяльності. Утримання від подальших дій зі створення умов для вчинення злочину усуває небезпеку для об'єкта, який

охороняє кримінальний закон й унеможливорює вчинення злочину. За добровільної відмови можуть бути зроблені і якісь дії для ліквідації створених умов для вчинення злочину. Проте ці дії не обов'язкові і не мають значення для встановлення добровільної відмови (наприклад, особа знищує придбану зброю, або пристосований засіб, або знаряддя злочину).

На стадії незакінченого замаху на злочин добровільна відмова, як в разі готування до злочину, можлива завжди. Тут також достатньо утриматися від подальших дій, які були безпосередньо спрямовані на вчинення злочину.

На стадії закінченого замаху на злочин добровільна відмова можлива лише в тих випадках, коли між здійсненим діянням і ймовірним настанням суспільно небезпечних наслідків є певний проміжок часу, упродовж якого особа контролює розвиток причинного зв'язку, може втрутитися і перешкодити настанню суспільно небезпечних наслідків. Наприклад, особа штовхнула потерпілого у водойму з метою позбавити його життя, а потім врятувала його; суб'єкт залишив ввімкнену електроплиту з метою зробити пожежу, а згодом передумав і вимкнув її. Добровільна відмова в цих випадках можлива лише завдяки активним діям.

Якщо зазначеного проміжку часу між діянням і наслідком немає або розвиток причинного зв'язку вже закінчився, добровільна відмова на стадії закінченого замаху неможлива; тут можлива лише відмова від поновлення (повторення) спроби вчинити злочин. Наприклад, особа, бажаючи вбити, зробила постріл у потерпілого, але не влучила. Тут від замаху на вбивство вже відмовитися неможливо; можлива лише відмова від повторного замаху на життя потерпілого.

Підстави виключення кримінальної відповідальності при добровільній відмові від злочину. Відповідно до ст. 17 Кримінального кодексу, добровільна відмова від злочину є самостійною підставою виключення кримінальної відповідальності за незакінчений злочин, оскільки шляхом добровільної відмови особа усуває створену нею небезпеку, не дає їй реалізуватися, перетворитися на фактичне заподіяння шкоди об'єкту, перешкоджає закінченню злочину.

Правові наслідки добровільної відмови від злочину. Згідно з ч. 2 ст. 17 Кримінального кодексу, “особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення”³². Звідси випливає, що особа, що добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, не підлягає кримінальній відповідальності за вчинені нею готування до злочину або замах на злочин. Отже, ця норма має велике значення для запобігання закінченню злочинів, бо сприяє відмові від продовження і завершення розпочатого особою злочину.

Якщо в діянні (діях або бездіяльності), яке вчинене особою до добровільної відмови, вже наявний склад іншого закінченого злочину, кримінальна відповідальність настає за це посягання, а за добровільно припинене готування або замах відповідальність не застосовують. Наприклад, особа, яка незаконно виготовила зброю для вбивства і добровільно вимовилася від нього, але зброю не здала органам влади, не підлягає відповідальності за готування до вбивства, але відповідатиме за ст. 263 Кримінального кодексу за незаконне виготовлення зброї. Так само особа, яка заподіяла потерпілій тілесне ушкодження з метою зґвалтування і добровільно відмовилася від доведення цього злочину до кінця, не відповідає за замах на зґвалтування, але відповідатиме за заподіяне тілесне ушкодження.

Діяльне каяття при вчиненні злочину. Діяльне каяття – такі дії особи, які свідчать про осуд нею вчиненого злочину і про прагнення загладити його наслідки.

Об’єктивною ознакою діяльного каяття є певна активна поведінка особи, яка вчинила злочин, а суб’єктивною ознакою – осуд винним своїх дій (тому ці дії і мають таку назву). Діяльне каяття може проявитися в різних видах, а саме:

³² Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

запобіганні шкідливих наслідків вчиненого злочину; відшкодуванні заподіяного збитку або усуненні заподіяної шкоди; сприянні розкритті злочину; з'явленні із зізнанням; інших подібних діях, що пом'якшують наслідки вчиненого злочину і відповідальність за нього.

Відмінність діяльного каяття від добровільної відмови від доведення злочину до кінця. Добровільна відмова можлива тільки при незакінченому злочині. Діяльне каяття можливе як при незакінченому, так і при закінченому злочинах. Добровільна відмова може виявитися й у бездіяльності, у простому утриманні від подальшого вчинення злочину, а діяльне каяття завжди потребує тільки активної поведінки. Добровільна відмова можлива лише від злочинів, вчинених із прямим умислом. Діяльне ж каяття може бути як в умисних, зокрема вчинених із непрямым умислом, так і в необережних злочинах.

При добровільній відмові особа звільняється від кримінальної відповідальності внаслідок саме добровільної відмови від вчинення злочину, що свідчить про відсутність в її діянні складу злочину. При діяльному каятті склад злочину наявний, і тому воно, як правило, є обставиною, що пом'якшує покарання. Навіть якщо особа при діяльному каятті в деяких випадках і звільняється від кримінальної відповідальності (наприклад, передбачених ст. 45 Кримінального кодексу³³), то не у зв'язку з відсутністю в її діянні складу злочину, а з інших обставин, зазначених у законі.

1.2. Кримінальне право в системі забезпечення національної безпеки

Широкомасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 р. та подальша окупація значної частини суверенної

³³ У ст. 45 Кримінального кодексу України встановлено: “Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покалася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду”.

території України спричинили суттєві зміни в законодавстві про кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України. В умовах російсько-української війни, що триває донині, загрози конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності України значно посилюються. Виникла невідкладна необхідність в адекватній протидії з боку держави цим загрозам, зокрема кримінально-правовими засобами³⁴. В авангарді такої протидії знаходяться правові норми, закріплені в розділі I Особливої частини Кримінального кодексу України³⁵. Ці норми відображають реалії життя українського суспільства в умовах війни й окупації значної частини її території³⁶. У розділі I Особливої частини Кримінального кодексу України закріплено вичерпний перелік злочинних діянь проти основ національної безпеки України. В основі визначення поняття злочинів, закріплених у розділі I Особливої частини Кримінального кодексу України, встановлення їх родового об'єкта лежить характер передбачених ними загроз національній безпеці України³⁷. Загрози національній безпеці України, спричинені широкомасштабним збройним вторгненням Росії на територію України 24 лютого 2022 р. і ще раніше окупацією частини території України, яку Російська Федерація розпочала у 2014 р. і продовжує в цей час, підтверджують правильність побудови структури Кримінального кодексу України, у якому норми про злочини проти основ національної безпеки України розміщені в розділі I його Особливої частини. Правова позиція розробників Кримінального кодексу України свідчить, що вони усвідомлювали виняткову важливість кримінально-правової охорони основ

³⁴ Луценко Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України : моногр. Х.: Право, 2015. С. 5.

³⁵ Чуваков О. Актуальні питання щодо вдосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2023. Том 25. Випуск 2 (37). С. 36.

³⁶ Пономаренко Ю. Про деякі кримінально-правові наслідки окупації та деокупації території України. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу*. Х. : Юрайт, 2017. С. 33.

³⁷ Чорний Р. Проблеми поняття злочинів, передбачених у розділі I Особливої частини КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 350; Чорний Р. Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Х., 2021. С. 4.

національної безпеки України³⁸. Ця охорона полягає в тому, що кримінальне законодавство України визначає коло злочинних діянь проти основ національної безпеки України, встановлює вид і міру покарання за їх вчинення. Тим самим воно здійснює превентивну функцію щодо можливих кримінальних злочинів проти основ національної безпеки України³⁹, запобігає їм, забезпечує невідворотний, реальний характер покарання з боку держави за вчинення цих злочинних посягань. По суті, кримінальне право є єдиним та крайнім за силою своєї дії юридичним інструментом захисту держави від загроз її безпеці⁴⁰.

Відбувається стрімкий розвиток чинного вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальне законодавство про злочини проти основ національної безпеки України повинне відповідати реальним викликам та загрозам національній безпеці України⁴¹. Воно повинно виконувати завдання криміналізації внутрішніх та зовнішніх проявів загроз основам національної безпеки України. У ньому не повинно бути прогалин, які б уможливлювали безкарність певних суспільно-небезпечних діянь. Норми Кримінального кодексу України мають фіксувати всі наявні та можливі кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України⁴². Кримінальне законодавство має бути спроможне протидіяти всім можливим загрозам національній безпеці України як на поточний момент утвердження суверенітету й незалежності України, так і в осяжній перспективі⁴³.

³⁸ Денисов С., Багіров С. Логіко-семантичний аналіз конструкцій деяких статей розділу I “Злочини проти основ національної безпеки України”. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу. X.* : Юрайт, 2017. С. 20.

³⁹ Чорний Р. Проблеми вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за деякі злочини проти основ національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2015. № 1. С. 190.

⁴⁰ Ремпель-Денисенко О. Правовое обеспечение национальной безопасности как основа предупреждения и противодействия криминальным угрозам. *Вестник Балтийского федерального университета им. Е. Канта. Серия “Гуманитарные и общественные науки”.* 2017. № 1. С. 53.

⁴¹ Сичевський В., Харитонов Є., Олейніков Д. Науково-практичний коментар до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ Національної безпеки України). Х.: Право, 2016. С. 5.

⁴² Кубальський В. Засади кримінально-правової охорони державного суверенітету України. *Правова держава.* 2015. Вип. 26. С. 378.

Чуваков О. До питання про новели кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. *Науковий вісник ДДУВС.* 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 299.

1.3. Кваліфікуючі ознаки злочинів проти основ національної безпеки України

Злочин проти основ національної безпеки України – це передбачене законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), учинене з прямим умислом, осудною фізичною особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності, яке посягає на охоронювані кримінальним законодавством об'єкти національної безпеки України⁴⁴.

Злочини проти основ національної безпеки України – найбільш суспільно небезпечні діяння. Родовий об'єкт цих кримінальних правопорушень – суспільні відносини, що забезпечують безпеку держави, її конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність⁴⁵, тобто суспільні відносини, що саме існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави⁴⁶.

Більшість із цих злочинів належать до категорії особливо тяжких або тяжких. Ч. 3 ст. 110, ст. 111-114 визначають особливо тяжкі злочини проти основ національної безпеки України; ч. 1 ст. 109 Кримінального кодексу України – тяжкі злочини. Отже, підставою зарахування цих злочинних діянь до категорії особливо тяжких або тяжких є їх висока суспільна небезпечність. До категорії злочинів середньої тяжкості належать лише злочини, закріплені ч. 2 і 3 ст. 109 та ч. 1 і 2 ст. 110 Кримінального кодексу України.

Інші злочини, що також спрямовані так чи інакше проти безпеки держави, на відміну від злочинів проти основ національної безпеки України, не мають

⁴⁴ Бантишев О. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О. Бантишев, О. Шамара. 3-тє вид. перероб. та доп. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. С. 35.

⁴⁵ Афанасенко С., Стойков І. Злочини проти основ національної безпеки України, що посягають на відносини в політичній сфері. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 55.

⁴⁶ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. 5-тє вид., допов. Т. 2: Особлива частина / Ю. Баулін, В. Борисов, В. Тютюгін та ін. Х.: Право, 2013. С. 109.

відвертих антидержавних мотивів і мети підірвати або послабити Українську державу, змінити її конституційний лад, завдати істотної шкоди її безпеці⁴⁷.

Високу суспільну небезпечність злочинів проти основ національної безпеки України підтверджує й те, що за їх вчинення строки давності притягнення до кримінальної відповідальності не застосовуються (ч. 5 ст. 49 Кримінального кодексу України)⁴⁸.

З об'єктивної сторони кримінальні правопорушення, встановлені розділом I Особливої частини Кримінального кодексу України, здійснюються шляхом дії, тобто активної поведінки. Водночас з огляду на їх підвищену суспільну небезпечність законодавець більшість із них конструює як злочини з формальним складом. Тому ці злочини є закінченими з моменту вчинення самого діяння, незалежно від настання фактичної шкоди основам національної безпеки України. Однак якщо згадана шкода настала, вона не змінює кваліфікації цих злочинів, проте впливає на ступінь їх суспільної небезпечності та міру покарання за їх вчинення.

Високу суспільну небезпечність злочинних діянь проти основ національної безпеки України відображає їх суб'єктивна сторона: мотив вчинення більшості цих злочинів пов'язаний із прямим умислом⁴⁹.

Особлива обов'язкова суб'єктивна ознака більшості злочинів проти основ національної безпеки України – їхня мета, якою є зміна чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, зміна меж території або державного кордону, ослаблення держави.

Суб'єкт більшості злочинів проти основ національної безпеки України – особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Лише особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку, є відповідальною за вчинення злочинів, передбачених

⁴⁷ Афанасенко С., Стойков І. Злочини проти основ національної безпеки України, що посягають на відносини в політичній сфері. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 54.

⁴⁸ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

⁴⁹ Чуваков О. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. О., 2017. С. 6.

ст. 112 та 113 Кримінального кодексу України. Суб'єктом більшості злочинів проти основ національної безпеки України є громадянин України. При цьому на кваліфікацію злочинів проти основ національної безпеки України не впливає наявність іноземного громадянства⁵⁰.

Об'єктом злочинів проти основ національної безпеки України є не лише безпека держави, а й національна безпека загалом. Згідно із Законом “Про національну безпеку України” 21 червня 2018 р., національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз⁵¹.

Іншим злочинам, так чи інакше спрямованим проти безпеки держави, на відміну від злочинів проти основ національної безпеки України, не властиві відверто антидержавницькі мотиви та мета підірвати або послабити Українську державу, змінити її конституційний лад, завдати істотної шкоди її безпеці.

Об'єктом більшості зі злочинів проти основ національної безпеки України є певний елемент (атрибут) державності⁵². Злочини проти основ національної безпеки України – це найбільш небезпечні посягання на суспільні відносини, що забезпечують державну безпеку, обороноздатність, незалежність держави, її конституційний лад. Лише ефективна кримінально-правова охорона цих суспільних відносин уможливило нормальне функціонування держави та її інститутів. Кримінально-правова охорона національної безпеки уможливило ефективну боротьбу зі злочинністю, зокрема з убивствами, зґвалтуваннями, розбоєм та іншими злочинами. Саме з урахуванням цієї обставини статті про

⁵⁰ Хомич Т. Особливості кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки України, вчинених громадянами України з іноземним громадянством. *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку : матеріали круглого столу (м. Острого, 27 січня 2023 р.) / за ред. проф. М. С. Романова, доц. Р. С. Мартинюка, доц. О. О. Дацюка*. Острого : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2023. С. 107-109.

⁵¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

⁵² Чуваков О. К вопросу о месте диверсии в системе преступлений против основ национальной безопасности Украины. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 157.

відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України закріплені в першому розділі Особливої частини Кримінального кодексу України.

Зміни до розділу I Особливої частини “Злочини проти основ національної безпеки України” Кримінального кодексу України, що відбулися після початку російсько-української війни, розширили коло злочинних посягань на основи національної безпеки України. Було криміналізовано такі злочинні діяння, як фінансування дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2), колабораційна діяльність (ст. 111-1), пособництво державі-агресору (ст. 111-1), перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1), несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2).

Закон України від 8 квітня 2014 р. № 1183-VII “Про внесення змін до Кримінального кодексу України” доповнив розділ I його Особливої частини “Злочини проти основ національної безпеки України” ст. 114-1 “Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань”⁵³.

У ситуації, коли кількість злочинів проти основ національної безпеки України та терористичних злочинів різко зросла, виник новий вид злочинної діяльності, який довгий час суттєво перешкоджав ефективному застосуванню Сил оборони України на театрі бойових дій. Закон України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про

⁵³ Про внесення змін до Кримінального кодексу України : Закон України від 8 квітня 2014 р. № 1183-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 867.

направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану” від 24 березня 2022 р. доповнив розділ I Особливої частини Кримінального кодексу України статтею 114-2 “Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану”⁵⁴. Ухвалення Закону України “Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації” від 1 квітня 2022 р. призвело до появи в Кримінальному кодексі України нової статті 114-2⁵⁵.

19 червня 2014 р. було ухвалено Закон України “Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму”, внаслідок чого Особливій частині Кримінального кодексу України з’явилася ст. 110-2. Ця стаття встановлює кримінальну відповідальність за фінансування дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України⁵⁶.

⁵⁴ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24 березня 2022 р. № 2160-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33. Ст. 1745.

⁵⁵ Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації” : Закон України від 1 квітня 2022 р. № 2178-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 32. Ст. 1698.

⁵⁶ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму : Закон України від 19 червня 2014 р. № 1533-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 32. Ст. 1125.

Від 2014 р., коли розпочалася збройна агресія Російської Федерації проти України, з'явилася необхідність встановити кримінальну відповідальність за певні види колабораціонізму⁵⁷. 15 березня 2022 р. набув чинності Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність”⁵⁸. Цей Закон доповнив Кримінальний кодекс України новою статтею 111-1 “Колабораційна діяльність”.

Закон України від 14 квітня 2022 р. “Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки” закріпив в Особливій частині Кримінального кодексу України статтю 111-2 Пособництво державі-агресору⁵⁹. Цей Закон, крім внесення згаданих змін до Кримінального кодексу України, також вніс зміни до Кримінального процесуального кодексу України. У структурі ст. 176 Кримінального процесуального кодексу України з'явилася частина шоста, яка встановлювала: “Під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114¹, 258-258⁵, 260, 261, 437-442 Кримінального кодексу України, за наявності ризиків, зазначених у статті 177 цього Кодексу, застосовується запобіжний захід, визначений пунктом 5 частини першої цієї статті”⁶⁰. Було також розширено ч. 4

⁵⁷ Герасимчук О. Проблеми застосування кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку : матеріали круглого столу (м. Острого, 27 січня 2023 р.) / за ред. проф. М. С. Романова, доц. Р. С. Мартинюка, доц. О. О. Дацюка*. Острого : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2023. С. 68-71.

⁵⁸ Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність” від 3 березня 2022 р. № 2108-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2022. № 32. Ст. 1686.

⁵⁹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14 квітня 2022 р. № 2198-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2022. № 36. Ст. 1944.

⁶⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2013 р. № 2341-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

ст. 183 Кримінального кодексу України новим абзацом (восьмим), який встановлював: “Під час дії воєнного стану слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, враховуючи підстави та обставини, передбачені статтями 177 та 178 цього Кодексу, має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого статтями 109-114¹, 258-258⁵, 260, 261, 437-442 Кримінального кодексу України”⁶¹.

Внаслідок внесених змін розділ I Особливої частини Кримінального кодексу України більш цілісно визначив злочинні діяння проти національної безпеки України, як і склад та кваліфікуючі ознаки кожного з них.

Загроза національній безпеці України, згідно із Законом України “Про національну безпеку України” від 21 червня 2018 р., можлива у її різних сферах. За критерієм сфери суспільних відносин можливо виокремити злочини проти основ національної безпеки в таких сферах, як політична, інформаційна, економічна, науково-технологічна, екологічна і воєнна. Отже, родовий об’єкт злочинів проти основ національної безпеки України – національна безпека України у всіх її сферах, а основний безпосередній об’єкт кожного окремого злочину проти основ національної безпеки України – національна безпека у відповідній сфері суспільних відносин⁶². Саме за критерієм сфери суспільних відносин, у якій здійснюються злочини проти основ національної безпеки України, вони розмежовані в розділі першому Особливої частини Кримінального кодексу України. Це злочинні посягання на конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність, обороноздатність України. Безпосередній об’єкт кожного окремого з цих злочинних діянь дає підстави для висновку про те, що

⁶¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2013 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

⁶² Лантінов Я. Щодо визначення національної безпеки України як об’єкта кримінально-правової охорони. *Форум права*. 2011. № 1. С. 572-573.

їхній родовий об'єкт – це суспільні відносини, що забезпечують саме суверенне існування Української держави⁶³.

Розділ I Особливої частини Кримінальному кодексу України визначає такі злочинні діяння проти основ національної безпеки: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110); фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110²); державна зрада (ст. 111); колабораційна діяльність (ст. 111¹); пособництво державі-агресору (ст. 111²); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112); диверсія (ст. 113); шпигунство (ст. 114); перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114¹); – несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2). У ст. 112 Кримінальному кодексу України закріплено злочин посягання на життя державного чи громадського діяча. Додатковим (альтернативним) об'єктом цього злочину є життя людини, а злочину диверсії (ст. 113) – життя і здоров'я особи, власність, навколишнє середовище.

Об'єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки – це суспільно небезпечні діяння. Час і обстановка вчинення злочину – обов'язкові ознаки тільки однієї форми державної зради – переходу на бік ворога, оскільки цей злочин можливо вчинити лише у воєнний час або в період збройного конфлікту.

⁶³ Швед А. Злочини проти конституційних засад національної безпеки за законодавством України та скандинавських країн: порівняльна характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. О., 2021. С. 69.

Суб'єкт злочину проти основ національної безпеки України – осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. З цього правила є один виняток – суб'єктом злочину посягання на життя державного чи громадського діяча, передбаченого ст. 112 Кримінального кодексу України, є чотирнадцятирічна особа.

Склад лише трьох злочинів проти основ національної безпеки України, закріплених Розділом I Особливої частини Кримінальному кодексу України, передбачає спеціального суб'єкта. Суб'єктом злочину державної зради (ст. 111), може бути лише громадянин України, а злочину шпигунства (114) – лише іноземний громадянин чи апатрид. Суб'єктом злочинів, передбачених ст. 109 і 110 Кримінального кодексу України – дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України – є представник державної влади.

Суб'єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки України пов'язана винятково з прямим умислом, однак мотиви злочинів проти основ національної безпеки України не є їх обов'язковими ознаками. Ці мотиви можуть бути різними і мають кримінально-правове значення зазвичай як обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання. Виняток утворює злочин посягання на життя державного чи громадського діяча, передбачений ст. 112 Кримінального кодексу України. Мотивом цього злочину є бажання припинити діяльність певної особи як державного чи громадського діяча або помста за таку діяльність.

Оскільки злочини проти основ національної безпеки України є тяжкими й особливо тяжкими, вони не мають суміжних адміністративних правопорушень, а згідно зі ст. 3 Закону України “Про застосування амністії в Україні” від 1 жовтня 1996 р., до осіб, яких засуджено за особливо небезпечні злочини проти держави, неможливе застосування амністії⁶⁴.

⁶⁴ Про застосування амністії в Україні : Закон України від 1 жовтня 1996 р. № 392/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 48. Ст. 263.

Висновки до розділу I

В основі поняття злочину, сформульованого кримінальним законодавством України, лежить його матеріальна ознака суспільної небезпечності. Це не просто заборонене законом діяння, а суспільно небезпечні дія чи бездіяльність. Злочин – це винне, суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законодавством під погрозою покарання. Будь-яким злочинам властива сукупність таких обов’язкових ознак, як суспільна небезпечність, кримінальна протиправність, винність, караність діяння.

Злочини проти основ національної безпеки України – це передбачені Кримінальним кодексом України суспільно-небезпечні діяння, що спричиняють істотну шкоду безпеці держави й суспільства у різних сферах та пов’язаним із національною безпекою життєво важливим інтересам особи або загрожують спричиненням такої шкоди. Метою переважної більшості цих злочинів є ослаблення Української держави.

В основі визначення поняття злочинів, передбачених розділом I Особливої частини Кримінального кодексу України, лежить критерій їх родового об’єкта – національна безпека України у всіх її сферах. Основний безпосередній об’єкт кожного окремого злочину проти основ національної безпеки України – національна безпека у відповідній сфері суспільних відносин.

Визначальні чинники розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України на сучасному етапі – Збройна агресія Російської Федерації проти України та окупація значної частини її території.

РОЗДІЛ 2

ВИЗНАЧЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

2.1. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 Кримінального кодексу України)

1. Дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змова про вчинення таких дій, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, – караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені ч. 2 цієї статті, вчинені особою, яка є представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, – караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією майна або без такої⁶⁵.

В основі криміналізації злочину, передбаченого ст. 109 Кримінального кодексу України, лежать положення ст. 5 Конституції України про те, що народ України є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні⁶⁶. У Рішенні від 5 жовтня 2005 р. Конституційний Суд України встановив, що “в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і

⁶⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

⁶⁶ Сичевський В. Науково-практичний коментар до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ національної безпеки України). Х. : Право, 2016. С. 7.

невідчужуваною”⁶⁷. Отже, відповідно до правової позиції Конституційного Суду України, дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, є перешкодою для нормальної реалізації народом України права на здійснення влади в державі⁶⁸.

Об’єкт цього злочину – суспільні відносини у сфері забезпечення охорони конституційного ладу та створення і функціонування вищих органів державної влади. Конституційний лад – це закріплені в Основному Законі України засади існування та функціонування держави і суспільства, такі як суверенітет держави, її форма правління, державний устрій та політичний режим.

Об’єктом злочину, передбаченого ст. 109, є суспільні відносини, що забезпечують легальне формування і функціонування органів державної влади – Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України тощо. Тому склад злочину, передбаченого ст. 109 Кримінального кодексу України, не охоплює дії, спрямовані на насильницьку зміну нелегітимної державної влади.

Предмет злочину, передбаченого ст. 109 Кримінального кодексу України, – це матеріали із закликами до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади. Такими матеріалами є будь-які матеріальні носії інформації із закликами до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади. Це відео-та аудіо носії, носії цифрової інформації, комп’ютерні програми, які передають чи відтворюють таку інформацію, фотографії, листівки та ін.

Об’єктивна сторона злочину – активні дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;

⁶⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 5. С. 30.

⁶⁸ Сичевський В. Науково-практичний коментар до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ національної безпеки України). Х. : Право, 2016. С. 8.

змова про вчинення цих дій; публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади; розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

Насильницька зміна чи повалення конституційного ладу – це дії, які всупереч конституційно встановленому порядку змінюють основоположні засади існування і функціонування держави та суспільства.

Повалення конституційного ладу – це дії, спрямовані на ліквідацію конституційно закріплених усіх чи окремих основоположних засад існування та функціонування держави і суспільства.

Захоплення державної влади – це здобуття вищої державної влади, встановлення над нею контролю всупереч конституційно та законодавчо визначеному порядку.

Якщо дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, поєднанні з іншими злочинними діями, такими, як посягання на життя державного діяча, умисне вбивство, захоплення заручників, створення злочинної організації, створення терористичної групи чи терористичної організації, вчинення терористичного акту, створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, групове порушення громадського порядку, масові заворушення, захоплення державних або громадських будівель чи споруд тощо, вони утворюють сукупність злочинів.

Змова про вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади – це досягнення домовленості між двома або більше особами про вчинення таких дій. Виконавцем об'єктивної сторони цього злочину в частині змови є кожен учасник досягнутої домовленості.

Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади – це повідомлення будь-якими засобами невизначеному колу осіб інформації у будь-якому вигляді про необхідність насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення

державної влади, а також долучення невизначеного кола осіб до таких дій. Важливою ознакою злочину є масовість повідомлення. Цю ознаку необхідно встановлювати в кожному конкретному випадку окремо з урахуванням місця, часу, способу повідомлення та кола адресатів, які сприйняли чи могли сприйняти такі заклики. Однак якщо дії, спрямовані на повідомлення згаданої інформації, не мають масового характеру, вони є підбурюванням до вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. Такі дії треба кваліфікувати за ч. 4 ст. 27 та відповідною частиною ст. 109 Кримінального кодексу України.

Розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади – це поширення інформації в будь-якому вигляді на будь-яких носіях. Згадані злочинні дії можуть мати як масовий, так і одиничний характер, тобто полягати в переданні матеріалів одній особі. Розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, на відміну від публічних закликів, не стосується відтворення суб'єктом інформації, яка міститься на засобах її передання. Матеріали із закликами до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади повинні містити прямі заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. Розповсюдження інформації, яка містить критику влади чи її представників, конституційного ладу, висловлювання щодо необхідності їх зміни конституційним шляхом, непристойні або неправдиві відомості про них, не є злочином.

Момент вчинення дій, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 109 Кримінального кодексу України, знаменує закінчення злочину. Однак конкретні дії, які виражають об'єктивну сторону досліджуваного злочину, є закінченими злочинами з наступних моментів: змова – з моменту досягнення домовленості про спільне вчинення дій. При цьому немає значення, чи досягнуто домовленості

одночасно між усіма учасниками злочину чи спочатку між кількома, а потім з іншими учасниками змови; публічні заклики – з моменту вчинення хоча б одного публічного повідомлення, адресованого невизначеному колу осіб; розповсюдження матеріалів із закликами – з моменту їх передання хоча б одній особі, яка до цього моменту не вступила у змову для вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також не брала участі у виготовленні чи розповсюдженні цих матеріалів.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 109 Кримінального кодексу України є фізична засудна особа, а суб'єктивну сторону злочину утворює вина у формі умислу. Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ст. 109 Кримінального кодексу України, є вчинення передбачених ним дій.

2.2. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 Кримінального кодексу України)

1. Умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, – караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років із конфіскацією майна або без такої.

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені особою, яка є представником влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років із конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені ч. 1 або 2 ст. 110, які призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків, – караються позбавленням волі на строк від десяти до

п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої⁶⁹.

Однією з необхідних ознак держави є її територія. Територія держави – це просторова основа життя її громадян, простір, у якому формується почуття національної ідентичності етносу, його перетворення в націю. Просторові межі держави, тобто її територія є матеріальною основою її соціально-економічного розвитку та принципово необхідною підставою її міжнародно-правової суб'єктності⁷⁰.

Відповідно до ст. 2 Конституції України, територія України в межах її кордонів є цілісною і недоторканною⁷¹. У ст. 17 Конституції України встановлено, що захист територіальної цілісності України – це найважливіша функція держави, справа всього Українського народу⁷². Положенням ст. 2 та ст. 17 Конституції України відповідає ст. 110 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України⁷³.

Саме як злочин, передбачений ст. 110 Кримінального кодексу України, потрібно кваліфікувати окупацію Російською Федерацією частини території України. Анексія Кримського півострова та часткова окупація низки областей на Сході й Півдні України – це посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, створення загрози її суверенному існуванню⁷⁴.

⁶⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

⁷⁰ Рубашенко М. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України : моногр. Х.: Право, 2016. С. 6.

⁷¹ Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

⁷² Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

⁷³ Рубашенко М. Деякі питання зміни меж території України: взаємозв'язок кримінально-правових та конституційних норм. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу*. Х. : Юрайт, 2017. С. 88.

⁷⁴ Територіальна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу*. Х. : Юрайт, 2017. С. 36.

Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 110 Кримінального кодексу України – це суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням територіальної цілісності та недоторканості України⁷⁵. Територією України є простір, на який поширюється її суверенітет і який визначений її кордонами. Державний кордон України, згідно зі ст. 1 Закону України “Про державний кордон України” – це лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору⁷⁶.

Об'єктивну сторону злочину посягання на територіальну цілісність і недоторканність України утворює вчинення дій із метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України; публічні заклики до вчинення таких дій; розповсюдження матеріалів із закликами на вчинення таких дій. Аналіз ч. 1 ст. 110 Кримінального кодексу України дає підстави для висновку, що кваліфікуючою ознакою передбаченого нею злочину є також змова про зміну меж території або державного кордону України⁷⁷.

У ст. 73 Конституції України встановлено, що питання про зміну території України може бути вирішене винятково всеукраїнським референдумом⁷⁸. Зміна меж території – це збільшення або зменшення території, приєднання чи від'єднання від території України будь-яких її частин. Зміна державного кордону України – це зміна лінії, що визначає межі території України, перенесення чи встановлення такої лінії всупереч визначеному порядку. Однак дії, спрямовані на зміну меж інших територій чи кордонів (наприклад, зміну меж території чи кордонів міста, району, області) не є посяганням на територіальну цілісність і недоторканність України.

⁷⁵ Чорний Р. Проблеми вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за деякі злочини проти основ національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 191.

⁷⁶ Про державний кордон України : Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 2. Ст. 5.

⁷⁷ Чорний Р. Проблеми вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за деякі злочини проти основ національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 190.

⁷⁸ Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Злочин посягання на територіальну цілісність і недоторканність України є закінченим із моменту вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 110 Кримінального кодексу України. Суб'єкт злочину посягання на територіальну цілісність і недоторканність України загальний. Це кримінально засудна фізична особа.

Суб'єктивній стороні злочину властиві прямий умисел та спеціальна мета – зміна меж території чи державного кордону України. Тільки вчинення дій, спрямованих на зміну меж території або державного кордону України засвідчує наявність цієї мети. Однак мотиви публічних закликів до вчинення таких дій та розповсюдження матеріалів із такими закликами можуть бути різними. Ставлення особи, яка вчиняє злочин, передбачений ч. 1 ст. 110 Кримінального кодексу України, до наслідків її дій може бути мати форму як умислу, так і необережності.

Особливі кваліфікуючі ознаки злочину посягання на територіальну цілісність і недоторканність України – настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків. Загибель людей – смерть двох і більше осіб. Інші тяжкі наслідки злочину посягання на територіальну цілісність і недоторканність України – настання біологічної смерті однієї особи, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, знищення чи пошкодження важливих об'єктів, заподіяння великої майнової шкоди, ускладнення або припинення дипломатичних відносин тощо.

2.3. Фінансування дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 Кримінального кодексу України)

1. Фінансування дій, вчинених із метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, – карається позбавленням волі на строк від трьох до

п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна.

2. Фінансування дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна.

3. Дії, передбачені ч. 1 або 2 ст. 110-2, вчинені повторно або з корисливих мотивів, або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмірі, або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди, – караються позбавленням волі на строк від шести до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

4. Дії, передбачені ч. 1 або 2 ст. 110-2, вчинені організованою групою чи в особливо великому розмірі, або якщо вони призвели до інших тяжких наслідків, – караються позбавленням волі на строк від восьми до десяти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

5. Особа, крім керівника організованої групи, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені ст. 110-2, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру, про відповідну незаконну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину.

6. Фінансування дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, визнається вчиненим у великому

розмірі, якщо розмір фінансового або матеріального забезпечення перевищує шість тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

7. Фінансування дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, визнається вчиненим в особливо великому розмірі, якщо розмір фінансового або матеріального забезпечення перевищує вісімнадцять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян⁷⁹.

Протидія злочинам, спрямованим на фінансування насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України – вкрай важливе для нашої держави завдання⁸⁰, адже дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, можуть стати джерелом небезпечних внутрішніх конфліктів⁸¹.

Основний безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 110-2 Кримінального кодексу України – це суспільні відносини у сфері охорони територіальної цілісності та державного кордону України та сфері охорони конституційного ладу і створення та функціонування вищих органів державної влади України. Додатковий необхідний безпосередній об'єкт цього злочину – суспільні відносини, що забезпечують порядок фінансування певних видів діяльності.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 110-2 Кримінального кодексу України – вчинення активних дій, а саме фінансування.

⁷⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

⁸⁰ Невідома Н., Шульженко О. Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України). *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу*. Х. : Юрайт, 2017. С. 93.

⁸¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму”. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50842.

Фінансуванням дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України – це дії, вчинені з метою їх фінансового або матеріального забезпечення. Фінансове забезпечення полягає в наданні грошових коштів у національній або іноземній валюті, а так само передання коштовних металів, каменів, цінних паперів або інших засобів оплати товарів чи послуг. На кваліфікацію самого фінансування згаданих дій не впливають належність, законність і джерело походження коштів. Власником цих коштів може бути фізична чи юридична особа, вони можуть бути здобуті законним чи незаконним шляхом. Матеріальне забезпечення згаданих дій – це надання матеріальних засобів для їх здійснення. Для кваліфікації злочину, передбаченого ст. 110-2 Кримінального кодексу України, не мають значення належність, законність і джерело походження переданих засобів.

Злочин, передбачений ст. 110-2 Кримінального кодексу України, є закінченим із моменту вчинення діянь, спрямованих на фінансове або матеріальне забезпечення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміну меж території або державного кордону України. Суб'єкт цього злочину загальний.

Суб'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 110-2 Кримінального кодексу України, характеризує прямий умисел: особа усвідомлює, що саме вона фінансує відповідну злочинну діяльність та бажає здійснити це фінансування.

Кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 110-2 Кримінального кодексу України – вчинення його повторно, з корисливих мотивів, за попередньою змовою групою осіб, у великому розмірі або заподіяння ним значної майнової шкоди. Особливі кваліфікуючі ознаки злочину – вчинення його організованою групою, в особливо великому розмірі, заподіяння інших тяжких наслідків.

2.4. Державна зрада (ст. 111 Кримінального кодексу України)

1. Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, – карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна або без такої.

2. Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок із ними та про отримане завдання⁸².

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення охорони національної безпеки. Складові національної безпеки – державний суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека України.

Державним суверенітетом є самостійність і верховенство держави на всій її території, а також незалежність держави у міжнародних відносинах. Територіальна цілісність означає, що територія України є єдиною, а наявні адміністративно-територіальні одиниці не мають власного суверенітету і утворюють адміністративно-територіальну структуру держави. Територіальна недоторканість полягає в захищеності території України в межах визначених кордонів від будь-яких протиправних посягань.

Обороноздатність держави, згідно зі ст. 1 Закону України “Про оборону України” від 6 грудня 1991 р., – це здатність держави до захисту в разі збройної

⁸² Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

агресії або збройного конфлікту⁸³. Обороздатність держави утворює сукупність матеріальних і духовних елементів, які формують військовий, економічний, соціальний та морально-політичний потенціал держави у сфері оборони та належні умови для реалізації цього потенціалу.

Елементами державної безпеки держави, відповідно до ст. 7 Закону України “Про національну безпеку України”, є “захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру”⁸⁴. Такі загрози можуть створювати посягання з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет України, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи її громадян; розвідувально-підривна діяльність іноземних спецслужб; корупція в органах державної влади; державний протекціонізм щодо окремих пов’язаних із владою підприємницьких організацій; організована злочинна діяльність; тероризм; незаконне ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; створення і функціонування незаконних воєнізованих формувань та використання в інтересах окремих осіб чи політичних сил оборони чи сил безпеки держави; сепаратизм тощо.

Економічна безпека України – стан її захищеності від таких загроз, як суттєве скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної привабливості країни, ослаблення інноваційної активності та науково-технічного потенціалу держави, вразливість стратегічних галузей промисловості; ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; неефективність державної протидії економічним кризам; зростання кризових явищ у провідних галузях промисловості, агропромисловому

⁸³ Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.

⁸⁴ Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

комплексі, системах життєзабезпечення; надмірна залежність національної економіки від зовнішніх ринків; критичні обсяги зовнішнього і внутрішнього боргів держави; небезпечне зростання частки іноземного капіталу в стратегічних галузях економіки; критичний стан продовольчого забезпечення населення; критична неефективність енергетичної системи держави, “тінізація” національної економіки; переважання в діяльності держави особистих чи корпоративних інтересів над загальнонаціональними тощо.

Відповідно до Стратегії інформаційної безпеки України, інформаційна безпека України – це складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом⁸⁵.

Об'єктивну сторону злочину державної зради можуть виражати такі діяння: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; шпигунство; надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України.

Перехід на бік ворога – це вчинення громадянином України будь-яких дій на користь держави, з якою Україна перебуває у стані війни чи збройного

⁸⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року “Про Стратегію інформаційної безпеки”: Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 9. Ст. 370.

конфлікту. Можливі різні форми переходу на бік ворога⁸⁶: безпосередній або фізичний перехід та інтелектуальний перехід – надання допомоги ворогу або його представникам на території України⁸⁷. Фізичний перехід на бік ворога – це безпосередній свідомий і бажаний перехід на бік ворога шляхом переходу через державний кордон, переходу до ворога через лінію фронту, вступу до ворожих військових формувань, участі в бойових діях проти батьківщини та ін. Інтелектуальний перехід на бік ворога – це надання ворогу різноманітної допомоги під час війни або збройного конфлікту – згода повідомляти про розташування військових частин, їх численність та озброєння, укривання ворожих агентів, перехід до його військових чи каральних формувань тощо)⁸⁸. Формами переходу на бік ворога є: вступ на службу до органів, організацій чи формувань ворожої держави, надання ворогу засобів чи знарядь, усунення перешкод, заздалегідь обіцяне приховування діяльності органів, організацій чи формувань ворожої держави чи їх окремих представників.

Суб'єкт злочину державної зради – спеціальний. Ним може бути тільки осудний громадянин України, який на момент вчинення злочину досяг 16-річного віку. Суб'єктивна сторона злочину державної зради – прямий умисел.

2.5. Колабораційна діяльність (ст. 111-1 Кримінального кодексу України)

У ст. 111-1 Кримінального кодексу України визначено злочинні діяння, пов'язані зі співпрацею з державою-агресором. У цій статті встановлено склади

⁸⁶ Зайцев О., Філіпенко В. Щодо переходу на бік ворога як форма державної зради (ст. 111 КК України). *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу. Х. : Юрайт, 2017. С. 43.*

⁸⁷ Тацій В. Розділ І Особливої частини. Кримінальний кодекс України: Наук.-практ. коментар / Ю. Баулін, В. Борисов, С. Гавриш та ін. За заг. ред. В. Сташиса, В. Тація. Вид. четверте, доповн. Х.: ТОВ "Одіссей", 2008. С. 43.

⁸⁸ Хряпінський П. Особливості звільнення від відповідальності громадянина України за вчинення державної зради. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу. Х.: Юрайт, 2017. С. 47.*

відповідних кримінальних правопорушень. Склади деяких злочинів конкурують між собою та зі складами інших злочинів.

Колаборант – це громадянин, який співпрацює з окупаційною владою на шкоду власній країні. Отже, суб'єкт злочину колабораційної діяльності вчиняє відповідні злочинні дії в умовах уже здійсненої окупації чи агресії.

Об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 Кримінального кодексу України – основи національної безпеки України. Додатковий об'єкт цих кримінальних правопорушень, з урахуванням ч. 8 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, – життя і здоров'я людей та право власності.

Суб'єктивній стороні злочинних діянь, передбачених ст. 111-1 Кримінального кодексу України, властивий прямий або непрямий умисел. Для кваліфікації низки злочинів, передбачених ч. 2, 5 та 7 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, важливе значення має добровільність її дій. Якщо особа здійснила відповідні дії не добровільно, а під примусом, склад злочину відсутній. Для кваліфікації частини інших злочинів важливе значення має мета. Для ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України – це мета пропаганди; для ч. 6 ст. 111-1 – мета організації та проведення заходів (або) та саме активної участі в них для підтримки держави-агресора або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України.

Держава-агресор – це країна, яка першою застосовує збройну силу проти іншої країни, вчиняючи в такий спосіб агресію. Держава-агресор – це країна або група країн, пов'язаних між собою, наприклад, військово-політичними угодами. Нині державою-агресором щодо України є Російська Федерація. Таке визначення держави-агресора на низці нормативних актів: Постанові Верховної Ради України “Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором” № 129-VIII від 27 січня

2015 р.⁸⁹, Указі Президента України “Про введення воєнного стану в Україні” від 24 лютого 2022 р. № 64/2022⁹⁰, затвердженого Законом України “Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні”” № 2102-IX від 24 лютого 2022 р.⁹¹.

Для встановлення тимчасово окупованої території України, згаданої у ст. 111-1 Кримінального кодексу України, є тимчасово окупованою, важливо розуміти, що це всі тимчасово окуповані території, незалежно від часу їх окупації. Таке визначення тимчасово окупованої території України відповідає ст. 3 Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” від 15 квітня 2014 р.⁹², Закону “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях” від 18 січня 2018 р.⁹³ та Указу Президента “Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях” від 7 лютого 2019 р.⁹⁴.

Публічні заперечення і заклики (ч. 1 ст. 111-1 Кримінального кодексу України)

Злочинне діяння у вигляді публічних висловлювань – заперечень або закликів, підпадає під кваліфікацію злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, якщо воно здійснене у формі:

⁸⁹ Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об’єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором” № 129-VIII від 27 січня 2015 р. : Постанова Верховної Ради України від 27 січня 2015 р. № 129-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 10. Ст. 68.

⁹⁰ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України “Про введення воєнного стану в Україні” від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 46. Ст. 2497.

⁹¹ Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні” : Закон України від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 19. Ст. 1027.

⁹² Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.

⁹³ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 10. Ст. 54.

⁹⁴ Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях : Указ Президента України від 7 лютого 2019 р. №32/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 3. Ст. 38.

- публічного заперечення здійснення збройної агресії проти України;
- публічного заперечення встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України;
- публічних закликів до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора;
- публічних закликів до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та (або) окупаційною адміністрацією держави-агресора;
- публічних закликів до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

Вчинення таких злочинних діянь не передбачає настання обов'язкових шкідливих наслідків. Відповідно до п. 1 Примітки до ст. 111-1 Кримінального кодексу України, заклики або заперечення є публічним, якщо вони звернені до невизначеного кола осіб, наприклад у мережі Інтернет або поширені з допомогою засобів масової інформації. У такому разі публічні заперечення є кримінально караними. Інша підстава кримінальної караності згаданих висловлень їхня спрямованість до співпраці з окупантом. Склад правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, необхідно відмежовувати від складу правопорушення, передбаченого ч. 6 ст. 111-1, у якій йдеться про здійснення інформаційної діяльності та організацію і проведення заходів політичного характеру. Згідно з ч. 6 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, відповідальність наставатиме в разі, якщо здійснення інформаційної діяльності та організація і проведення заходів політичного характеру здійснюються в співпраці з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією тощо⁹⁵. Ці правопорушення належать до категорії адміністративних (проступків) і їх вчинення передбачає адміністративну, а не кримінальну відповідальність.

⁹⁵ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

Зайняття некерівних посад у незаконних органах (ч. 2 ст. 111-1 Кримінального кодексу України)

Ч. 2 ст. 111-1 Кримінального кодексу України криміналізує діяння у вигляді добровільного зайняття некерівної посади, тобто такої, що не пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у будь-яких незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора⁹⁶. Під незаконними органами влади розуміються незаконні органи влади у вигляді органів державної влади чи органів місцевого самоврядування. Оскільки органи влади, утворені державою-агресором на тимчасово окупованій нею території, не передбачені законодавством України, вони є незаконними. Для кваліфікації передбаченого ч. 2 ст. 111-1 Кримінального кодексу України злочину важливим є місце його вчинення – тимчасово окупована територія України. Цей злочин необхідно відмежовувати від суміжних складів кримінального правопорушення. Відповідальність за зайняття керівної посади, тобто пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади або за обрання до таких органів, потрібно кваліфікувати за ч. 5 ст. 111-1 Кримінального кодексу України.

Ч. 7 ст. 111 Кримінального кодексу України встановлює суміжний склад злочину добровільного зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території. Отже, добровільне зайняття некерівної посади потрібно кваліфікувати за ч. 2 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, а добровільне зайняття будь-якої посади в незаконних судових та правоохоронних органах – за ч. 7 ст. 111-1 Кримінального кодексу України.

⁹⁶ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

Пропаганда в закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України)

Відповідальність за ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України настає за дії у вигляді пропаганди в закладах освіти незалежно від типів та форм власності, спрямованої (законодавець формулює це як мету злочину) на сприяння:

- здійсненню збройної агресії проти України;
- встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України;
- уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України⁹⁷.

Це правопорушення необхідно відмежовувати від пропаганди війни (ст. 436 Кримінального кодексу України). Пропаганда війни полягає в публічних закликах до агресивної війни або до розв'язання воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій із метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів. Оскільки пропаганда війни є більш тяжким кримінальним правопорушенням, розглядуване правопорушення за ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України може частково виглядати як привілейований склад пропаганди війни (якщо вона має на меті сприяння збройній агресії проти України та здійснюється в закладах освіти). Також за ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України настає відповідальність за дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти. Вказаний злочин є нетяжким. Санкція ч. 3 ст. 111-1 передбачає строк покарання від десяти до п'ятнадцяти років⁹⁸.

Частина 4 статті 111-1 Кримінального кодексу України: Економічна співпраця з державою-агресором

⁹⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

⁹⁸ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

Відповідальність за ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України настає за дії у вигляді передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території та (або) збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора. Також за цією частиною кваліфікують дії з провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема з окупаційною адміністрацією держави-агресора. Відповідно до ст. 3 Господарського Кодексу України, господарська діяльність – це “діяльність суб’єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність”⁹⁹. Фактично під категорію провадження господарської діяльності у взаємодії з незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, потрапляє будь-яке постачання товару, виконання робіт, надання послуг таким органам влади (окупаційній адміністрації) або державі-агресору. Щодо місця вчинення злочину, то, на нашу думку, він значення не має – передача матеріальних ресурсів та провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, можуть учинятися як на тимчасово окупованій території, так і на іншій території України. Важливо, що суб’єкт злочину за ч. 4 ст. 111-1 є загальним. Це не обов’язково громадянин України, але необхідно звернути увагу на те, що господарську діяльність здійснює суб’єкт господарювання. У разі встановлення фактів здійснення такої господарської діяльності, необхідно визначати, хто діяв й ухвалював рішення від імені такого суб’єкта господарювання. Це буде, насамперед, керівник, особа, що виконує його обов’язки, або інша особа, що діяла від імені суб’єкта господарювання (під час переговорів, укладення й підписання договору, поставки товарів, робіт, послуг).

⁹⁹ Господарський Кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.

Особи, що виконували технічні функції (продавці, комірники), залежно від їх умислу, можуть бути пособниками в такому злочині, або їх діяння може не підпадати під ознаки об'єктивної сторони злочину (здійснення господарської діяльності). Вказаний злочин є нетяжким, водночас передбачені обов'язкові два додаткові покарання: (1) у вигляді конфіскації майна та (2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком від 10 до 15 років¹⁰⁰.

Частина 5 статті 111-1 Кримінального кодексу України: Зайняття керівних посад, організація виборів до незаконних органів

За ч. 5 ст. 111-1 Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за дії у формі:

- добровільного зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора,
- добровільного обрання до таких незаконних органів;
- участі в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;
- публічних закликів до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території.

Щодо першого складу (добровільне зайняття посади), то йдеться про керівну посаду – пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій. Цей злочин необхідно відмежовувати від правопорушення, передбаченого ч. 2 цієї статті. У ч. 5 ст. 111-1 Кримінального кодексу України кримінальна відповідальність встановлена за очевидно більш суспільно небезпечні дії, на відміну від ч. 2 цієї статті, оскільки за ч. 2 особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності навіть за

¹⁰⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

роботу наприклад прибиральником в незаконних органах, утворених на окупованій території. Вказане кримінальне правопорушення може бути вчинено лише шляхом дії. У складах правопорушень за ч. 5 ст. 11 (крім публічних закликів до проведення незаконних виборів і референдумів на тимчасово окупованій території) важливим для кваліфікації є місце його вчинення – на тимчасово окупованій території України. Злочин у формі публічних закликів до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території – може бути вчинено і поза межами тимчасово окупованої території.

Законодавець у ч. 5 встановлює ознаку добровільності як до дій щодо зайняття посади, так і щодо обрання до певних органів влади окупанта. Суб'єктом злочину може бути лише громадянин України. Щодо обрання до незаконних органів влади, то йдеться про випадки, коли створені незаконні органи утворюються виборним шляхом – як прямими (коли обрання здійснюють виборці), так і непрямыми (коли обрання здійснює певний орган) виборами. Правопорушення у формі обрання є вчиненим, коли особа добровільно обрана на виборну посаду. Щодо складу правопорушення участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території, то йдеться про участь в органах, що проводять незаконні вибори, референдуми – виборчих комісіях чи інших аналогічних органах, інша участь в проведенні виборів, наприклад, у статусі кандидата, спостерігача від кандидата. Участь у незаконних виборах, референдумах лише у статусі виборця, на нашу думку, не утворює цього складу злочину. Вказаний злочин є тяжким, передбачено два додаткових покарання: (1) необов'язкову конфіскацію майна і (2) обов'язкове позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком від 10 до 15 років¹⁰¹.

¹⁰¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

Частина 6 статті 111-1 Кримінального кодексу України: Політичні та інформаційні заходи

Ч. 6 ст. 111-1 Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність за такі дії, здійснені в співпраці з державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією, спрямовані на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України: – організація та проведення заходів політичного характеру; – активна участь у таких заходах; – здійснення інформаційної діяльності. Відповідальність за вчинені правопорушення у формі – організації та проведення заходів політичного характеру та здійснення інформаційної діяльності за ч. 6 ст. 111-1 Кримінального кодексу України настає за відсутності ознак державної зради. Водночас важливою ознакою цих складів злочину є здійснення вказаних заходів у співпраці з державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією. Що розуміється під заходами політичного характеру – частково визначено в п. 2 Примітки до ст. 111-1 – це з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо¹⁰². Тобто фактично необмежені види заходів можуть вважатися політичними. Ці склади правопорушення є об'ємними, оскільки охоплюють не лише проведення заходів політичного та інформаційного характеру, але й активну участь у таких заходах, це фактично дії по керуванню/направленню т.зв. «масовки». Щодо активної участі в заходах – це оціночна категорія. Активна участь може полягати, наприклад, у виступах, вигуках у гучномовці, впливі на інших учасників політичного заходу. Лише сама присутність на мітингу, зокрема з певним плакатом, не утворює активної участі. Здійснення інформаційної діяльності – також доволі широка оціночна категорія. По суті це будь-яка діяльність із поширення, пошуку, одержання, споживання, зберігання інформації¹⁰³. Справді,

¹⁰² Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

¹⁰³ Дорогих С. Сутність та визначення понять “Інформаційна діяльність” та “Інформаційна діяльність органів влади”. *Інформація і право*. 2013. № 3(9). С. 74-82.

будь-яка інформаційна діяльність утворює склад злочину, якщо вона відповідає двом ознакам: (1) здійснюється в співпраці з державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією, (2) має відповідне спрямування – на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України. Злочини за ч. 6 ст. 111-1 Кримінального кодексу України можуть бути вчинені як на тимчасово окупованій території України, так і поза її межами. Суб'єкт злочину – загальний, тобто незалежно від громадянства України. Злочин є особливо тяжким, також передбачено два додаткових покарання: (1) необов'язкову конфіскацію майна і (2) обов'язкове позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком від 10 до 15 років¹⁰⁴.

Частина 7 статті 111-1 Кримінального кодексу України: Участь у збройних формуваннях, зайняття посад у незаконних судових і правоохоронних органах

За ч. 7 ст. 111-1 Кримінального кодексу України встановлена відповідальність за дії у формах: – добровільне зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території; – добровільна участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території; – добровільна участь у збройних формуваннях держави-агресора; – надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України. У цій частині, як і в ч. 5, законодавець встановлює ознаку добровільності щодо зайняття громадянином України посади або участі у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях чи надання їм допомоги. Суб'єктом цих злочинів

¹⁰⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

може бути лише громадянин України. Склад злочину – добровільне зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, на нашу думку, виникне, у разі зайняття лише тих посад в таких незаконних органах, що передбачають наявність організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. Зайняття посад, що не передбачають таких функцій, треба кваліфікувати за ч. 2 ст. 111-1 Кримінального кодексу України. Для цього складу злочину важливим для кваліфікації є місце його вчинення – на тимчасово окупованій території України (для решти складів, передбачених ч. 7 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, місце вчинення значення не має). Судові або правоохоронні органи на тимчасово окупованій території є незаконними, якщо вони утворені не відповідно до законів України. Щодо складу злочину у вигляді добровільної участі в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, то він конкурує зі складом злочину, передбаченим ч. 2 ст. 260 Кримінального кодексу України. У разі участі в таких формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, настає відповідальність за ч. 7 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, а в разі участі в інших формуваннях (не на тимчасово окупованих територіях) – за ч. 2 ст. 260 Кримінального кодексу України. Вказаний склад правопорушення також передбачає широкий діапазон незаконних дій – від зайняття посад в органах судової влади, правоохоронних органах до надання допомоги збройним формуванням держави-агресора у веденні бойових дій проти України. При цьому надання допомоги може бути у різноманітних формах, зокрема інформація щодо пересування військової техніки. Склад злочину – добровільна участь у збройних формуваннях держави-агресора виникає в разі добровільного вступу громадянином України до збройних формувань держави-агресора (зокрема на тимчасово окупованій території). Злочин є особливо тяжким, і так само передбачено два додаткових покарання: (1) необов'язкову конфіскацію майна і

(2) обов'язкове позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком від 10 до 15 років¹⁰⁵.

Частина 8 статті 111-1 Кримінального кодексу України: Вчинення особами, зазначеними у частинах п'ятій – сьомій цієї статті, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, карається позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої

1. У частині першій цієї статті публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації.

2. У частині шостій цієї статті під заходами політичного характеру розуміються з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо.

3. У частині шостій цієї статті під здійсненням інформаційної діяльності розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації.

4. Тяжкими наслідками у частині восьмій цієї статті вважається шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Під формальні ознаки ч. 8 ст. 111-1 підпадає фактично будь-який злочин, що потягнув загибель людей або інші тяжкі наслідки (ознаку тяжких наслідків у вигляді грошової оцінки шкоди визначено в п. 3 Примітки до ст. 111-1 Кримінального кодексу України). При цьому за санкцією ч. 8 передбачено найсуворіше покарання у вигляді довічного позбавлення волі, що за Кримінально-процесуальним кодексом є підставою для судового розгляду за

¹⁰⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

участі присяжних за клопотанням хоча б одного обвинуваченого. Передбачені ч. 8 ст. 111-1 злочини треба кваліфікувати за чч. 5-7 ст. 111-1, без огляду на кваліфікуючу ознаку. Законодавець водночас намагався охопити в ч. 8 додаткові об'єкти злочинів – життя і здоров'я людей та право власності. Якщо в результаті колабораційної діяльності настали загибель людей або інші тяжкі наслідки, за умови неможливості охопити це кваліфікацією за ч. 8 ст. 111-1 може постати питання про сукупність злочинів і необхідність додаткової кваліфікації за іншими статтями Кримінального кодексу України.

Відмежування від державної зради. Колабораційну діяльність необхідно відмежовувати від державної зради, хоча формулювання об'єктивної сторони злочину державна зрада в диспозиції ст. 111 Кримінального кодексу України викладено досить загально, тому всі склади злочину, які охоплює ст. 111-1 Кримінального кодексу України, вчинені громадянами України, можуть, на перший погляд, виглядати як окремі випадки (в окремих випадках – привілейовані склади) державної зради. Ознаки для відмежування є такі. Державну зраду завжди вчиняє громадянин України, а колабораційну діяльність – не завжди (хоча саме поняття колабораціонізму логічно стосується насамперед громадян України, однак склади злочинів, передбачені самою ст. 111-1 Кримінального кодексу України, є різними: частина з них за вказівкою диспозиції статті може бути вчинена лише громадянами України, а частина – такої вказівки не містить). Державна зрада може бути вчинена на користь будь-якої держави, а колабораційна діяльність – лише на користь держави-агресора. Державну зраду становлять випадки, прямо вказані у ст. 111 Кримінального кодексу України, зокрема: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України. У ч. 6 ст. 111-1 Кримінального кодексу України вказано, що відповідальність за здійснення відповідних політичних заходів та інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором настає за відсутності ознак державної зради. Загалом колабораційна

діяльність, як і державна зрада, завдає шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України. Тому в розмежуванні обох злочинів (ст. 111 та ст. 111-1) важливе значення матиме судова практика.

Кримінальне провадження щодо юридичних осіб. Важливими змінами, внесеними Законом № 2108-IX, є зміни до ст. 96-3 та 96-5 Кримінального кодексу України, згідно з якими вчинення від імені юридичної особи її уповноваженою особою кримінальних правопорушень за ст. 111-1 Кримінального кодексу України є підставою для кримінального провадження щодо такої юридичної особи. Захід кримінально-правового характеру, що застосовується за це правопорушення – ліквідація юридичної особи та конфіскація її майна (ст. 96-8, 96-9 Кримінального кодексу України)¹⁰⁶.

2.6. Пособництво державі-агресору (ст. 111-2 Кримінального кодексу України)

Стаття 111-2 Кримінального Кодексу України є одним зі злочинів проти основ національної безпеки України, до якого, відповідно до ч. 5 ст. 49 Кримінального кодексу України, не застосовуються строк давності притягнення до кримінальної відповідальності¹⁰⁷.

Суб'єкт правопорушень за ст. 111-2 Кримінального кодексу України – загальний: ним може бути громадянин України, іноземець чи особа без громадянства, за винятком громадян держави-агресора. За цією ознакою пособництво державі-агресору частково відмежовується від державної зради (ст. 111 Кримінального кодексу України) і деяких форм колабораціонізму

¹⁰⁶ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

¹⁰⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

(частини 1, 2, 3, 5, 7 ст. 111-1 Кримінального кодексу України), за вчинення яких спроможні нести кримінальну відповідальність лише громадяни України¹⁰⁸.

Із суб'єктивної сторони ці кримінальні правопорушення можуть бути вчинені у формі прямого або непрямого умислу. Кримінальне правопорушення вчиняється з метою завдати шкоди Україні.

Об'єктивна сторона має вираження у формі дій. Першою такою дією є реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора з метою завдати шкоди Україні. Другою такою дією є добровільний збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора з метою завдати шкоди Україні.

Місце та обстановка вчинення злочину. Законодавець не конкретизує, за яких обов'язкових умов може бути вчинене вказане правопорушення, тобто і до тимчасової окупації певної території і вже під час такої окупації шляхом вчинення дій на користь окупаційної адміністрації держави-агресора, на відміну від злочину, передбаченого ст. 111-1 Кримінального кодексу України (колабораційна діяльність), який вчиняється переважно на тимчасово окупованій території тощо.

Запобіжний захід. Відповідно до ст. 176 Кримінального процесуального кодексу України, під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні колабораційної діяльності, застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. При цьому слідчий суддя, виходячи з ризиків та інших обставин, що враховуються при обранні запобіжного заходу, має право не визначати розмір застави як альтернативного

¹⁰⁸ Дудоров О., Мовчан Р. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 97.

запобіжного заходу¹⁰⁹. Отже, під час кримінального провадження (за наявності обґрунтованої підозри) застосовується лише запобіжний захід

Санкція (покарання). Дії передбачені ст. 111-2 Кримінального кодексу України, караються позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

2.7. Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 Кримінального кодексу України)

Посягання на життя Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи члена Вищої ради правосуддя, Голови чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора, Директора Національного антикорупційного бюро України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови або іншого члена Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої¹¹⁰.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення охорони національної безпеки, додатковим необхідним безпосереднім об'єктом – суспільні відносини у сфері забезпечення охорони життя людини.

¹⁰⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2013 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

¹¹⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

Потерпілими від злочину можуть бути тільки особи, безпосередньо зазначені в цій статті. Наведений перелік осіб вичерпний. Особи, які хоча і виконують подібні функції або такі самі функції, але не включені до цього переліку (заступники чи особи, які тимчасово виконують їхні обов'язки), не можуть бути потерпілими від аналізованого злочину. До потерпілих від нього також не належать близькі родичі та члени сім'ї держаного чи громадського діяча. Діяння, пов'язані з помилковим заподіянням смерті особі, яка не є державним чи громадським діячем, коли умисел винного був спрямований саме на заподіяння смерті такому діячу, треба кваліфікувати за відповідною частиною ст. 15 та ст. 112 Кримінального кодексу України, а також за відповідною частиною ст. 115 Кримінального кодексу України.

Об'єктивна сторона злочину полягає в посяганні на життя (вбивство чи замаху на вбивство) державного або громадського діяча. Вбивство в цьому контексті треба розуміти як умисне протиправне заподіяння смерті переліченим особам. Замах на вбивство полягає у вчиненні діянь, безпосередньо спрямованих на заподіяння смерті державному чи громадському діячу, якщо при цьому їй не було заподіяно з причин, що не залежали від волі винного. Замах на заподіяння смерті може бути закінченим (особа виконала всі діяння, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця), так і незакінченим (особа вчинила не всі діяння, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця). Посягання на життя вважається закінченим із моменту вчинення замаху на вбивство, незалежно від фактичних наслідків, які настали (усічений склад злочину). Якщо діяння винного не створювали і не могли створювати реальної небезпеки для життя потерпілого, то їх не можна вважати безпосередньо спрямованими на заподіяння смерті, а отже, і замахом на вбивство та кваліфікувати за цією статтею Кримінального кодексу України. Залежно від конкретних обставин справи такі діяння потрібно кваліфікувати або як злочини проти життя та здоров'я особи, або як злочини проти авторитету органів

державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, або як злочини проти правосуддя.

Суб'єкт злочину – загальний, а саме фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивну сторону характеризує вина у формі прямого умислу. Особа усвідомлює, що своїми діями спричиняє смерть саме державному чи громадському діячу, і бажає її настання. Мотивами можуть бути або перешкоджання здійсненню відповідною особою державної чи громадської діяльності, або помста потерпілому за цю діяльність.

Державною є діяльність особи, спрямована на реалізацію функцій держави у зв'язку із її перебуванням на перелічених в статті посадах.

Громадською є діяльність керівника політичної партії, яка стосується виконання та реалізації цілей і завдань, що стоять перед політичною партією.

Діяння винного, які полягають у посяганні на життя державного чи громадського діяча, вчинені способом, небезпечним для життя багатьох осіб, якщо від цього постраждали інші особи, слід розглядати як сукупність злочинів і кваліфікувати за ст. 112 Кримінального кодексу України та залежно від фактичних наслідків щодо інших потерпілих за відповідною частинами ст.ст. 115, 121, 122, 125 Кримінального кодексу України.

2.8. Диверсія (ст. 113 Кримінального кодексу України)

Вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій, – карається

позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна або без такої¹¹¹.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є внутрішня безпека України, додатковим безпосереднім об'єктом – суспільні відносини у сфері забезпечення охорони життя та здоров'я людей, власності, громадської безпеки, довкілля тощо¹¹².

Предмет злочину – об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення: приміщення, споруди, устаткування, об'єкти інфраструктури підприємств, установ, організацій державної або недержавної форм власності, діяльність яких пов'язані із забезпеченням нормальних умов проживання значної кількості населення або нормального функціонування значних територій (певних регіонів чи великих адміністративно-територіальних одиниць). Це можуть бути об'єкти електроенергетики (електростанції, лінії електропередачі), паливно-енергетичного комплексу (нафто- та газопроводи, насосні станції, нафто- та газосховища), транспортні комунікації (залізниця, аеропорти, морські порти, особливо важливі автомобільні магістралі та розв'язки), житлово-комунального господарства (магістралі тепло- та водопостачання, очисні споруди, колектори, насосні станції), особливо важливі захисні споруди (дамби, греблі, протизсувні, протилавинні споруди, тощо), об'єкти оборонного значення (командні пункти, військові частини, військові аеродроми, бази військово-морського флоту тощо). Предметом диверсії можуть бути приміщення органів вищої державної влади. Предметом злочину можуть бути різного роду джерела іонізуючого випромінювання, сорти рослин та кущів, лісові чи сільськогосподарські насадження, тварини, птахи, комахи тощо. Водночас у випадках, коли об'єкти рослинного і тваринного світу не зазначають

¹¹¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

¹¹² Кримінальне право України. Особлива частина / М. Бажанов, Ю. Баулін, В. Сташис, В. Тацій та ін. / за ред. М. Бажанова, В. Сташиса, В. Тація. Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. С. 25.

шкоди від отруєння чи зараження і є тільки носіями відповідних шкідливих вірусів, бактерій тощо, то їх треба визнавати не предметами, а засобами злочину.

Об'єктивна сторона злочину полягає в активних діях: вчинення вибухів; здійснення підпалів; інших діях, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди здоров'ю, зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; а також у діях, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій.

Вибухом є процес вивільнення великої кількості енергії в обмеженому об'ємі за короткий проміжок часу. Підпал – застосування джерела вогню для знищення чи пошкодження певних об'єктів. Під іншими діями треба розуміти будь-які дії (крім підпалів та вибухів), які спрямовані на спричинення зазначених у цій статті наслідків. Конкретний спосіб вчинення таких дій на кваліфікацію не впливає.

Масовим знищенням людей може бути заподіяння смерті значній кількості осіб. Інша шкода здоров'ю може виражатися в різного роду захворюваннях (зокрема психічних), розладах здоров'я, які не містять ознак тілесних ушкоджень. Зруйнування об'єктів полягає у приведенні їх у стан повної непридатності до використання за цільовим призначенням. Пошкодження об'єктів – приведення їх у стан, що істотно ускладнює чи тимчасово унеможлиблює використання цих об'єктів за цільовим призначенням. Пошкодження означає, що повноцінне використання об'єктів за призначенням може відбуватися тільки після їх ремонту (відновлення). Дії, спрямовані на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій – це будь-яка активна поведінка суб'єкта, спрямована на спричинення вказаних наслідків. Радіаційним забрудненням є забруднення навколишнього середовища радіоактивними речовинами, яке потребує вжиття заходів щодо радіаційного захисту населення та інших спеціальних втручань, спрямованих на обмеження додаткового опромінення населення та забезпечення його

нормальної господарської діяльності. Отруєнням є хворобливий стан особи, зумовлений потраплянням в організм шкідливих речовин чи організмів. Масовим отруєнням є отруєння значної кількості людей. Не може вважатися масовим, у контексті ст. 113, отруєння тварин, рослин, повітря чи водних ресурсів. Такі дії за наявності підстав треба кваліфікувати за ст. 441 Кримінального кодексу України.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України, епідемія – масове поширення інфекційної хвороби серед населення відповідної території за короткий проміжок часу; епізоотія – широке поширення заразної хвороби тварин за короткий проміжок часу, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території; епіфітотія – широке поширення на території однієї або кількох адміністративно-територіальних одиниць заразної хвороби рослин, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території¹¹³.

Диверсія вважається закінченою з моменту вчинення діянь незалежно від того чи фактично настали наслідки, на спричинення яких спрямовувалися такі діяння (формальний склад злочину).

Суб'єкт злочину – загальний, а саме фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивну сторону злочину характеризує прямий умисел. Крім того, особа діє зі спеціальною, чітко визначено метою – ослаблення держави, яким у цьому випадку є зниження ефективності діяльності держави щодо протистояння загрозам національній безпеці у будь-якій сфері (зовнішньополітичній, державної безпеки, воєнній, безпеки державного кордону України, внутрішньополітичній, економічній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній). При цьому не важливо, чи відбулось таке ослаблення в дійсності і яким є його ступінь. Головним є прагнення (мета) особи ослабити державу.

¹¹³ Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 2 жовтня 2012 р. № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.

Саме за ознакою мети ослаблення держави диверсія відрізняється від суміжних злочинів, передбачених ч. 2 ст. 115, ч. 3 та 4 ст. 130, ст. 194, 194-1, 239, 241, 243, 250, 251, ч. 2 ст. 252, 258, 441, 442 Кримінального кодексу України тощо.

2.9. Шпигунство (ст. 114 Кримінального кодексу України)

1. Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернене заподіяння шкоди інтересам України¹¹⁴.

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення національної безпеки.

Предметом злочину є відомості, що становлять державну таємницю. Відповідно до ст. 1 Закону України “Про державну таємницю”, державна таємниця – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані в порядку, встановленому Законом України “Про державну таємницю”, державною таємницею і підлягають охороні державою¹¹⁵. Така інформація закріплена на відповідних матеріальних (паперових, електронних, фото-, відео- тощо) носіях. У встановленому законодавством

¹¹⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

¹¹⁵ Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.

порядку матеріальним носіям присвоюється гриф секретності (реквізит матеріального носія, що засвідчує ступінь її секретності). Відомостями, що становлять державну таємницю, надається гриф секретності “таємно”, “цілком таємно” та “особливої важливості”. Інформація, що може бути державною таємницею, визначена у ст. 8 Закону, а відповідний порядок у ст. 10 Закону. Зокрема, встановлено, що інформація вважається державною таємницею з часу опублікування Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, до якого включена ця інформація, чи зміни до нього у порядку, встановленому цим Законом. Не є предметом шпигунства відомості, що становлять не державну таємницю, а іншу таємницю (службову, банківську, комерційну тощо), та відомості, які хоча й становлять державну таємницю іноземної держави чи таємницю міждержавних або міжнародних організацій чи об’єднань, проте не є державною таємницею України¹¹⁶.

Об’єктивну сторону характеризують активні дії, що полягають у передачі іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, або у збиранні вказаних відомостей із метою передачі цим суб’єктам.

Передачею є пряме чи опосередковане забезпечення надходження відомостей, що становлять державну таємницю, до іноземної держави, іноземної організації чи їх представників. Конкретний спосіб передання цих відомостей може бути будь-яким (особисто в усній формі розмові, через засоби масової інформації, третіх осіб, шляхом пересилання інформації, надання на матеріальних носіях тощо). Збирання відомостей, що становлять державну таємницю, може полягати у їх підшукуванні, копіюванні, придбанні, викраденні, заволодінні ними шляхом обману, встановленні їх шляхом використання заходів розвідувального чи оперативно-розшукового характеру, накопиченні таких відомостей тощо. Конкретний спосіб збирання може бути будь-яким. Однак, якщо він утворює самостійний склад злочину (викрадання документів, зразків продукції, вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових

¹¹⁶ Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. № 1932-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.

пристроїв, радіоактивних матеріалів чи їх зразків або заволодіння ними шляхом шахрайства, розбою, вимагання чи зловживання службовим становищем), то такі дії треба додатково кваліфікувати за відповідною частиною ст.ст. 185-187, 189-191, 262, 357 Кримінального кодексу України. Якщо збирання інформації вчинене із застосуванням спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, то дії винного також потрібно додатково кваліфікувати за відповідною частиною ст. 359 Кримінального кодексу України, а якщо вони були поєднанні з переміщенням цих засобів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю – той ще і за відповідною частиною ст. 201 Кримінального кодексу України.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій (формальний склад злочину).

Суб'єкт шпигунства – спеціальний, а саме осудні іноземець чи особа без громадянства, які на момент вчинення досягли 16-річного віку. Вчинення шпигунства громадянином України треба кваліфікувати за ч. 1 ст. 111 Кримінального кодексу України.

Суб'єктивну сторону характеризує прямий умисел.

2.10. Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 Кримінального кодексу України)

1. Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період – карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

2. Те саме діяння, яке призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків, – карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років¹¹⁷.

Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення національної та державної безпеки, обороноздатності, державного суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості. Додатковим необхідним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що виникають у зв'язку із законною діяльністю Збройних сил та інших військових формувань в особливий період.

Об'єктивну сторону злочину відображають суспільно небезпечні діяння, які перешкоджають законній діяльності Збройних сил та інших військових формувань.

Іншими військовими формуваннями є органи, служби, підрозділи, які утворені відповідно до чинного законодавства України і до складу яких входять військовослужбовці. Перелік інших військових формувань не є вичерпним.

Під перешкоджанням розуміються діяння (дія, бездіяльність), спрямовані на створення будь-яких перепон, утруднення, недопущення чи запобігання виконанню законних функцій Збройними силами та іншими військовими формуваннями. Конкретний прояв таких діянь може бути різним.

Крім того, обов'язковою ознакою цього складу злочину є час його вчинення, а саме особливий період, тобто період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудований період після закінчення воєнних дій (Закон України "Про оборону України"). Перешкоджання Збройними силами та іншим військовим формуванням не в особливий період не утворює складу злочину за цією статтею.

Злочин є закінченим із моменту вчинення діяння (формальний склад).

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивну сторону характеризує вина у формі прямого умислу.

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення перешкоджання, що призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків.

Висновки до розділу 2

У системі правової охорони національної безпеки принципово важливу роль відіграють норми кримінального права, які перебувають в авангарді правової протидії загрозам основ національної безпеки України. Кримінальне право є єдиним та крайнім за силою своєї дії юридичним інструментом захисту держави від загроз її безпеці. Кримінальне законодавство України визначає коло злочинних діянь проти основ національної безпеки України, встановлює вид і міру покарання за їх вчинення. Тим самим воно здійснює превентивну функцію щодо можливих кримінальних злочинів проти основ національної безпеки України, запобігає їм, забезпечує невідворотний, реальний характер покарання з боку держави за вчинення цих злочинних посягань.

Злочини проти основ національної безпеки України визначено в розділі I Кримінального кодексу України. Ці злочини – найбільш суспільно небезпечні посягання на суспільні відносини, які забезпечують національну безпеку, обороноздатність, незалежність держави, її конституційний лад. На високу небезпека цих злочинів вказує їх суб'єктивна сторона: вони вчиняються умисно і, як правило, з прямим умислом, за якого особа бажає заподіяти шкоду основам національної безпеки України. Також у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України не застосовуються строки давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Родовий об'єкт злочинів проти основ національної безпеки України – національна безпека України в різних її сферах, основний безпосередній об'єкт кожного окремого злочину – національна безпека в тій чи іншій її сфері суспільних відносин. Це ті суспільні відносини, що забезпечують саме існування

України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави.

Характерною обов'язковою суб'єктивною ознакою більшості злочинів проти основ національної безпеки України є їх мета: зміна чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, зміна меж території або державного кордону, ослаблення держави. Тому метою кримінального законодавства про злочини проти основ національної безпеки України є захист від цих злочинних посягань окремих складових національної безпеки України – її конституційного ладу, державного суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, обороноздатності.

Розділ I Кримінального кодексу України за час війни зазнав багатьох змін і був суттєво розширений за рахунок появи нових статей. Це свідчить, що вітчизняне кримінальне законодавство реагує на появу нових загроз національній безпеці України, спричинених війною.

ВИСНОВКИ

1. Правову основу кримінально-правової охорони національної безпеки України забезпечує законодавство, яке включає Конституцію, Кримінальний кодекс України, закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інші нормативно-правові акти. Особливо роль у правовій охороні національної безпеки України відграють правові норми, закріплені в розділі I Особливої частини Кримінального кодексу України. Ці норми перебувають в авангарді правової протидії загрозам основ національної безпеки України. Кримінальне право є єдиним та крайнім за силою своєї дії юридичним інструментом захисту держави від загроз її безпеці. Кримінальне законодавство України визначає коло злочинних діянь проти основ національної безпеки України, встановлює вид і міру покарання за їх вчинення. Тим самим воно здійснює превентивну функцію щодо можливих кримінальних злочинів проти основ національної безпеки України, запобігає їм, забезпечує невідворотний, реальний характер покарання з боку держави за вчинення цих злочинних посягань. Важливими є політичні наслідки кримінально-правової охорони національної безпеки: законодавство України, що встановлює кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України, відображає намір Українського народу всіма засобами вести безкомпромісну боротьбу за своє право на суверенне політичне буття, на власну національну державність.

2. Злочини проти основ національної безпеки України визначено в розділі I Кримінального кодексу України. Ці злочини є найбільш небезпечними кримінальними правопорушеннями. Вони посягають на суспільні відносини, які забезпечують саме існування Української держави. Родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки України є суспільні відносини, які забезпечують державну безпеку, конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, тобто основи національної

безпеки України. По суті, злочини проти основ національної безпеки України посягають на суспільні відносини, що забезпечують саме існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави. Підставою для зарахування більшості з цих злочинів до особливо тяжких або тяжких є їхня висока суспільна небезпечність. Свідченням високої суспільної небезпечності злочинів проти основ національної безпеки України є зокрема, те, що до них не застосовуються строки давності притягнення до кримінальної відповідальності. Висока небезпечність злочинів, передбачених у розділі I Особливої частини Кримінального кодексу України, відображена і в їх суб'єктивній стороні: всі вони є умисними і їх вчинюють, як правило, з прямим умислом. Характерною обов'язковою суб'єктивною ознакою більшості злочинів проти основ національної безпеки України є їх мета: зміна чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, зміна меж території або державного кордону, ослаблення держави.

3. Визначальним чинником розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України стала широкомасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 р. та подальша окупація значної частини суверенної території України. Підривна діяльність держави-окупанта на території, де Українська держава зберегла свій суверенітет, системні зусилля Росії дестабілізувати суспільно-політичну ситуацію в Україні, спричинити сплеск сепаратизму, спроби посягати на життя військово-політичного керівництва країни та вчиняти акти тероризму й масові диверсії змушує постійно змінювати кримінальне законодавство про злочини проти основ національної безпеки України, посилювати засоби кримінально-правової охорони національної безпеки України. Кримінальне законодавство повинно криміналізувати як внутрішні, так і зовнішні прояви загроз основам національної безпеки України. Воно не повинно містити прогалин, залишати безкарними певні суспільно-небезпечні діяння. Воно має охоплювати всі наявні та можливі суттєві загрози

для державного суверенітету України, бути здатним нейтралізувати такі загрози як на сучасному етапі захисту нашої державності, так і в майбутньому.

За час війни положення розділу I Кримінального кодексу України зазнали багатьох змін, у його структурі з'явилися нові статті. Такими стали: фінансування дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2), колабораційна діяльність (ст. 111-1), пособництво державі-агресору (ст. 111-1), перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1), несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2). Зазнаючи перманентних змін, кримінальне законодавство України адаптується до нових загроз національній безпеці, що виникають під час війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти, акти конституційного правосуддя:

1. Господарський Кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.
2. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність” від 3 березня 2022 р. № 2108-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 32. Ст. 1686.
3. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 2 жовтня 2012 р. № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 28 грудня 1960 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1961. № 2. Ст. 14.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2013 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
8. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України “Про введення воєнного стану в Україні” від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 46. Ст. 2497.
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму : Закон України від 19 червня 2014 р. № 1533-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 32. Ст. 1125.

10. Про внесення змін до Кримінального кодексу України : Закон України від 8 квітня 2014 р. № 1183-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 867.

11. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14 квітня 2022 р. № 2198-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 36. Ст. 1944.

12. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану” : Закон України від 24 березня 2022 р. № 2160-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33. Ст. 1745.

13. Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації” : Закон України від 1 квітня 2022 р. № 2178-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 32. Ст. 1698.

14. Про державний кордон України : Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 2. Ст. 5.

15. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.

16. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.

17. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 1 жовтня 1996 р. № 392/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 48. Ст. 263.

18. Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні” : Закон України від 24 лютого 2022 р. № 2108-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 19. Ст. 1027.

19. Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях : Указ Президента України від 7 лютого 2019 р. №32/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 3. Ст. 38.

20. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

21. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.

22. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 10. Ст. 54.

23. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року “Про Стратегію інформаційної безпеки” : Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 9. Ст. 370.

24. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 5. С. 26-31.

Література:

25. Афанасенко С., Стойков І. Злочини проти основ національної безпеки України, що посягають на відносини в політичній сфері. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 54-56.
26. Бантишев О. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О. Бантишев, О. Шамара. 3-тє вид. перероб. та доп. Луганськ: ТОВ “Віртуальна реальність”, 2014. 240 с.
27. Баулін Ю. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2 (33)-3 (34). С. 626-632.
28. Герасимчук О. Проблеми застосування кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку : матеріали круглого столу (м. Острог, 27 січня 2023 р.) / за ред. проф. М. С. Романова, доц. Р. С. Мартинюка, доц. О. О. Дацюка*. Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2023. С. 68-71.
29. Денисов С., Багіров С. Логіко-семантичний аналіз конструкцій деяких статей розділу І “Злочини проти основ національної безпеки України”. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу. Х. : Юрайт*, 2017. С. 20-23.
30. Дорогих С. Сутність та визначення понять “Інформаційна діяльність” та “Інформаційна діяльність органів влади”. *Інформація і право*. 2013. № 3 (9). С. 74-82.
31. Дудоров О., Мовчан Р. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 95-117.
32. Зайцев О., Філіпенко В. Щодо переходу на бік ворога як форма державної зради (ст. 111 КК України). *Актуальні проблеми кримінально-правової*

охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу. Х. : Юрайт, 2017. С. 43-46.

33. Кримінальне право України. Особлива частина / М. Бажанов, Ю. Баулін, В. Сташис, В. Тацій та ін. / за ред. М. Бажанова, В. Сташиса, В. Тація. Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. 494 с.

34. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. 5-те вид., допов. Т. 2: Особлива частина / Ю. Баулін, В. Борисов, В. Тютюгін та ін. Х.: Право, 2013. 1040 с.

35. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Станом на 10 січня 2024 року. / За заг. ред. Копотуна І. М. Київ: Вид. "Центр учбової літератури", 2024. 888 с.

36. Кубальський В. Засади кримінально-правової охорони державного суверенітету України. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 376-384.

37. Кузнецов В., Сийпловіч М., Нестерова І. Злочини проти основ національної безпеки України: нові виклики сьогодення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Випуск 1. С. 483-489.

38. Лантінов Я. Щодо визначення національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони. *Форум права*. 2011. № 1. С. 572-573.

39. Луценко Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України : моногр. Х.: Право, 2015. 200 с.

40. Невідома Н., Шульженко О. Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України). *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу. Х. : Юрайт, 2017. С. 93-96.*

41. Пономаренко Ю. Про деякі кримінально-правові наслідки окупації та деокупації території України. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу. Х. : Юрайт, 2017. С. 33-35.*

42. Поняття, ознаки, склад та види стадій злочину. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9582/>.

43. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму”. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50842.

44. Ремпель-Денисенко О. Правовое обеспечение национальной безопасности как основа предупреждения и противодействия криминальным угрозам. *Вестник Балтийского федерального университета им. Е. Канта. Серия “Гуманитарные и общественные науки”*. 2017. № 1. С. 53-61.

45. Рубашенко М. Деякі питання зміни меж території України: взаємозв’язок кримінально-правових та конституційних норм. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу*. Х. : Юрайт, 2017. С. 88-92.

46. Рубашенко М. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України : моногр. Х.: Право, 2016. 286 с.

47. Сичевський В., Харитонов Є., Олейніков Д. Науково-практичний коментар до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ національної безпеки України). Х.: Право, 2016. 232 с.

48. Тацій В. Розділ I Особливої частини. Кримінальний кодекс України: Наук.-практ. коментар / Ю. Баулін, В. Борисов, С. Гавриш та ін. За заг. ред. В. Сташиса, В. Тація. Вид. четверте, доповн. Х.: ТОВ “Одіссей”, 2008. 1208 с.

49. Територіальна безпека як об’єкт кримінально-правової охорони. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу*. Х. : Юрайт, 2017. С. 36-38.

50. Хомич Т. Особливості кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки України, вчинених громадянами України з іноземним громадянством. *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети*

розвитку : матеріали круглого столу (м. Остроз, 27 січня 2023 р.) / за ред. проф. М. С. Романова, доц. Р. С. Мартинюка, доц. О. О. Дацюка. Остроз : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2023. С. 107-109.

51. Хряпінський П. Особливості звільнення від відповідальності громадянина України за вчинення державної зради. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу*. Х. : Юрайт, 2017. С. 47-50.

52. Чорний Р. Вина у складах злочинів проти основ національної безпеки України: проблемні питання теорії та закріплення у законі про кримінальну відповідальність. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 136-150.

53. Чорний Р. Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Х., 2021. 42 с.

54. Чорний Р. Проблеми вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за деякі злочини проти основ національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 189-192.

55. Чорний Р. Проблеми поняття злочинів, передбачених у розділі І Особливої частини КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 346-357.

56. Чорний Р. Проблемні питання мети і мотивів у складах злочинів проти основ національної безпеки України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 89-103.

57. Чуваков О. Актуальні питання щодо вдосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2023. Том 25. Випуск 2 (37). С. 36-40.

58. Чуваков О. До питання про новели кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 298-304.

59. Чуваков О. К вопросу о месте диверсии в системе преступлений против основ национальной безопасности Украины. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 155-159.

60. Чуваков О. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. О., 2017. 468 с.

61. Швед А. Злочини проти конституційних засад національної безпеки за законодавством України та скандинавських країн: порівняльна характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. О., 2021. 215 с.